KENYERES ISTVÁN

I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei

Édesapám emlékére

Bevezetés[1]

„Elhatároztuk, hogy magyar királyságunkban a nekünk hódolt hivatalokból és uradalmakból származó királyi jövedelmeinket szükségleteinkre visszaszerezzük”[2] – jelentette ki I. Ferdinánd 1527 szeptemberében Budán, alig három héttel a magyar királyi székváros elfoglalása után. Az ifjú uralkodó elszánt kijelentése jelzésértékű volt a magyar rendek számára: a magyar (és cseh) trónon ülő elődjeihez, a Jagellókhoz képest sokkal keményebb fiskális politikára számíthatnak. Azonban a kezdeti határozott kijelentések után I. Ferdinánd törekvései csak közel két évtizeddel később vezettek eredményre, addig a Habsburg-uralkodónak sok buktatóval és nehézséggel kellett szembenéznie, talán sokkal nehezebbekkel, mint azt az uralkodása kezdetén gondolhatta volna.

A magyar király jövedelmei a kora újkor hajnalán

I. Ferdinánd magyarországi uralkodásának egésze alatt ragaszkodott a középkori magyar királyok jövedelem-struktúrájához, azon lényegileg nem változtatott, ugyanakkor mindvégig törekedett az adott keretek maximális kihasználására. Magyarország állami jövedelmei csakúgy, mint Európában mindenütt, rendes (*ordinaria*) és rendkívüli (*extraordinaria*) jövedelmekre oszlottak.

A rendes jövedelmek közé tartozott az egyetlen állami egyenes adó, a kamara haszna (*lucrum camerae*), amelyet I. Károly (1308–1342) az állandó értékű

1 Bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj és a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum ösztöndíjai tették lehetővé. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni a bécsi kutatómunkához nyújtott segítségéért Dr. Fazekas István levéltári delegátusnak.

2 „Wir ents[ch]lossen sein unnser kunigliche einkhomen von den ambtern und herschafften so sich bisher in unnsern kunigreich Hungern zu Unns gehuldigt, ordenlichen und unnser[en] notturfft nach einzuhichen”. I. Ferdinánd parancsa Hans Hoffman zu Grünbühel főkincstartó (Generalschatzmeister) és tanácsos részére. Buda, 1527. szept. 10. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (= HKA) Hoffinanz Ungarn (= HFU) r. N° 1. Konv. 1527. fol. 22.

aranyforinttal párhuzamosan vezetett be. Az adó a Károly elődjei által előszeretettel folytatott kötelező pénzbeváltásból származó hasznot volt hivatva pótolni, amikor is a beváltott pénz helyett azonos névértékben, de általában alacsonyabb érctartalmú pénzeket adtak. A kamara hasznát a középkorban kapunként (porta), illetve füstönként (háztartásonként) is szedték, a 16. század folyamán végig a változó értelmű porta maradt az adóalap és összege általában 20 dénárt tett ki. A magyar királynak elvben jelentős haszna volt a 15. században még virágkorát élő és európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű *arany- és ezüstbányák* jövedelmeiből. Magyarországon kettős pénzügyigazgatási rendszer alakult ki a királyi bányamonopólium kezelésére: a bányakamarák a kitermelést és a királynak járó bányabér (*urbura*) behajtását felügyelték, míg a pénzverőkamarák a pénzverést intézték. A kamarák szervezete azonban már a középkorban egyre inkább összefonódott. Hunyadi (I.) Mátyás (1458–1490) uralkodása idején a második legnagyobb jövedelem a sókamarákból származott, évi 80 000 Ft. A magyar király egyik legfontosabb állandó bevétele a külkereskedelmi vám, az ún. harmincad (*tricesima*) volt. Az I. Károly által létrehozott harmincadokon 1405-től az áru értékének 1/30-ad részét, azaz 3,33%-át szedték határvámként, amely Mátyás uralkodása alatt felment 1/20-ra, 5%-ra, ezért az Erdélyben később felállított határvámokat már huszadnak (*vigesima* v. *vicesima*) nevezték. A magyar király bevételeihez tartoztak még a királyi uradalmak bevételei is, a szabad királyi városok éves adója, a *census,* valamint a különböző kiváltságolt népek (jászok, kunok, erdélyi szászok, románok, illetve zsidók) által fizetett egyébként nem túl jelentős adók is.

A legfontosabb rendkívüli jövedelem a *hadi*- vagy kivetésének módjáról *rovásadó*nak (*subsidium, contributio, dica*) nevezett adófajta volt. A hadiadót az országgyűlésen a rendek szavazták meg, összege általában portánként 1 Ft volt. A rendkívüli adót a középkorban a városok, a szászok és a zsidók is fizették, ezt általában *taxá*nak nevezték. A rendkívüli jövedelmek közé sorolhatjuk a *donativum*-ot is, amelyet koronázási ajándékként szintén a rendek szavaztak meg.

A Jagellók magyarországi bevételeiről túl sokat nem tudunk, a rendelkezésre álló 1494/1495. évi kincstartói számadások alapján annyi állapítható meg, hogy a Hunyadi (I.) Mátyás király korában az 1470–1480-as évekre feltételezett 600 000 forintos[3] állami jövedelem alig fél évtized alatt a negyedére esett vissza (160 000 Ft). A Mohács előtti időszakból, 1523-ból fennmaradt két kincstartói költségvetés-tervezet közül az egyik 190 000 forintnyi bevételt irányzott elő, mellyel szemben 237 000 Ft kiadást tervezett, ebből a katonai költségek 106 000 forintot tettek ki. Az ugyanezen év decemberében készült tervezet a bevételeket

3 A tanulmányban a 16. században használatos ún. kamarai számítási forintot használom 1 magyar Ft = 100 magyar dénár (den), a német és osztrák területeken és bizonyos magyarországi hivatalokban, ill. a katonai fizetéskor a rajnai forintot használták: 1 rajnai Ft (Rheinisch Gulden) = 60 krajcár (kr) = 80 magyar den, így 1 magyar Ft = 75 kr = 1,25 rajnai Ft és 1 rajnai Ft = 0,8 magyar Ft.

már mindössze 88 000 forintra becsülte, míg a kiadásokat 150 000 forintra tette, melyből csupán a katonai költségek 109 000 forintot tettek ki. A bevételek csökkenése és bizonytalan volta a hanyag Jagelló kincstári politika eredménye volt, amelynek során a Mátyás alatt még jelentős hasznot hozó kincstári javak döntő részét az uralkodó elzálogosította, illetve eladományozta. A Mátyás idején legjelentősebb állami bevétel, a rendek által megszavazott hadiadó kivetése és behajtása feletti rendelkezést pedig a rendek szerezték meg maguknak.[4]

Az adóterület változásai

I. Ferdinánd csak rövid ideig élvezhette Budán a magyar királyság feletti uralmat, 1529-től az ország területének túlnyomó részét át kellett engednie Szapolyai (I.) Jánosnak (1526–1540) és híveinek. I. Ferdinánd uralma az 1530-as évek elejére lényegében az ország szűk nyugati sávjára szorult vissza: a Pozsony–Kőszeg–Szombathely vonalra, illetve északnyugaton a bányavárosokra, és egyfajta ékként Komárom és Esztergom váraira. Az adólajstromok alapján az 1530-as évek első felében alig 7–8 vármegye felett rendelkezett a Habsburg-király, az évtized második felétől azonban fokozatosan emelkedett az adót fizető megyék száma: 1537-ben már 17, 1539-ben 28 vármegye adózott az uralkodónak. Szapolyai halála után egy rövid ideig fokozatosan nő a Ferdinándnak adót fizető megyék száma: 1542-ben 24 megye, 1546-tól kezdve általában mintegy 35 megye felett rendelkezett, azaz sikerült kiterjesztenie uralmát az ország török által meg nem szállt északi, északkeleti területeire, valamint az Alföld keleti peremére is. I. Ferdinánd magyarországi uralmának területi kiterjedése 1551–1555 között érte el tetőpontját, amikor Erdély felett is ő rendelkezett, ekkor a Mohács előtti ország 72 megyéjéből több mint 60 megye, valamint a Székelyföld és az erdélyi Szászföld is Habsburg-igazgatás alatt volt. A Habsburg-adminisztráció erdélyi kudarca, valamint a törökök 1552. évi és azt követő hadjáratai következtében a ferdinándi országrész jelentősen visszaszorult: míg 1556-ban még 45 megye szerepel az adólajstromokban, 1557–1558-ban már csak 32, illetve 33 megye és ez a szám I. Ferdinánd uralkodásának végéig nemigen változott.[5]

Az adólajstromokban szereplő megyék száma azonban nem ad valós képet a Ferdinánd uralma alatt álló terület tényleges nagyságáról, mivel a Hódoltság

4 A Jagelló-kori Magyarország kincstári bevételeiről összefoglalóan a szakirodalom ismertetésével legújabban ld. *István Kenyeres*: Die Finanzen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert. Hrsg. Friedrich Edelmayer–Maximilian Lanzinner–Peter Rauscher. Wien–München, 2003. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38.) 84–87. A tanulmány kismértékben átdolgozott változata azóta megjelent magyar nyelven is, ld. *Kenyeres István*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. Levéltári Közlemények 74(2003) 59–103.

5 Vö. *Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. 1526–64. Bp. 1888. 38–47., a hadiadó megyénkénti kimutatásai: 221–262.

peremvidékén élő jobbágyok egyre nagyobb arányban voltak kénytelenek adózni a töröknek. A század közepétől egyre markánsabban kirajzolódó magyar végvárrendszer váraiból ugyanakkor rendszeresen megadóztatták a hódoltsági területek lakosságának egy részét (esetenként 2–300 kilométer mélyen a Hódoltság területén). A török–magyar határzóna közötti területen kialakult az ún. hódoltsági peremvidék, amely területen élők mindkét fél részére fizették az adókat.[6]

I. Ferdinánd pénzügyigazgatási reformjai

A kezdet nehézségei

I. Ferdinánd magyar királyként tehát egy széles körű királyi jogosítványokon nyugvó jövedelem-rendszerrel rendelkezett, de ez csak elvileg volt így. Egyrészt a török által elfoglalt és Szapolyai által megszállt területek jövedelmeire nem számíthatott, másrészt a királyi jövedelmek jelentős része, így a harmincadok, királyi uradalmak, bányakamarák döntő többsége zálogban volt. A kincstárat pedig további, II. Ulászló (1490–1516) és II. Lajos (1516–1526) által vállalt kötelezettségek és adósságok is terhelték, amelyeket I. Ferdinánd általában elismert és hajlandó volt még évtizedekkel később is kifizetni.[7] Ezek nagyságáról nem tudunk semmit, de nem lehettek csekélyek, hiszen a szintén Jagellók kormányozta Cseh Királyság átvételekor legalább 300 000 forintos adósságot örökölt Ferdinánd és gyakorlatilag az összes királyi jövedelem szintén zálogban volt.[8]

6 Az adóterület változásaira ld. még: *Acsády Ignác*: A jobbágyadózás 1564–1576-ban. Bp. 1894. 138–141. A kettős adóztatásra, ill. a hódoltsági területek magyar részre történő adóztatására ld. *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981. 59–139. A hódoltsági peremvidék fogalmára: i. m. 23–30.

7 A Magyar Kamara 1554. évi számadásában pl. szerepel egy 300 forintos tétel kifizetése Hrussóczy Barbarának, aki Kerchner Balázs özvegyeként az egykori budai takács által II. Lajosnak készített szövet árát kérte kifizetni. ÖStA HKA HFU r. N° 3. Konv. 1552. Dez. fol. 45v.

8 I. Ferdinánd egyes szerzők szerint még további 650 000 forintos tartozást örökölt cseh királyként a Jagellóktól. A különböző adatokra összefoglalóan ld. *Bronislav Chocholáč–Tomáš Sterneck*: Die landesfürstlichen Finanzen in Mähren in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Finanzen i. m. 124–125. és *Petr Vorel*: Landesfinanzen und Währung in Böhmen: Finanz- und Münzpolitik im Spannungsfeld von Ständen und Königtum während der Regierung Ferdinands I. und Maximilians II. In: Finanzen i. m. 188–192. I. Ferdinánd egyéb adósságai még tetemesebbek voltak, különösen a nagyapjától, I. Miksa császártól származó mintegy 6 millió rajnai forintos adósság Ferdinándra eső kb. 2,5 milliós része okozott óriási problémát. 1525 végéig Gabriel Salamanca általános kincstartónak (*Generalschatzmeister*) sikerült ezeket az ún. „régi adósságokat" 1,2 millióra letornászni. Újabb gondokat okoztak az ún. „új adósságok" is – többek között Károly császárrá választásához szükséges hitelek – így az osztrák tartományok jövedelmeire 1525-ben már mintegy 800 000 rajnai forintot kellett lekötni. Vö. *Gerhard Rill*: Fürst und Hof in Österreich. Von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht Mohács (1521/22 bis 1526). 2. Gabriel von Salamanca, Zentralverwaltung und Finanzen. Wien–Köln–Weimar, 2003. (Forschungen zur Europäischen und Vergleichenden Rechtsgeschichte 7/2.) 298–326. I. Ferdinánd későbbi hiteleire

Tovább nehezítette a pénzügyi helyzetet, hogy bármennyire is szerette volna I. Ferdinánd a királyi jövedelmeket visszaszerezni, kénytelen volt párthíveit újabb és újabb adományokkal magához kötni. Jellemző erre az „adományozási versenyre", amelyre mindkét magyar király rákényszerült, hogy I. Ferdinánd uralkodása kezdetén, 1527 őszén alig két hónap alatt 110, míg következő évben újabb 123 adománylevelet állíttatott ki.[9] Természetesen ezen adományok jelentős része a Szapolyai János pártján álló nemeseknek és magának János királynak a birtokaira vonatkozott, illetve a háramlott birtokok szinte kötelező továbbadományozását foglalta magában. Sokkal súlyosabban érintette a kincstárat a fenti királyi jövedelmek, különösen a harmincadok elzálogosítása, és ezen az ifjú királynak – minden igyekezete ellenére – sem sikerült változtatnia, sőt a pozsonyi harmincadot például ő volt kénytelen elzálogosítani húgának, Máriának 1526 őszén.[10]

A Magyar Kamara felállítása

I. Ferdinándnak annak érdekében, hogy egyáltalán valós képet kapjon új országa pénzügyi viszonyairól és azért, hogy a pénzügyeket megfelelően kézben tudja tartani, alapvető reformokat kellett végrehajtania. Első és egyik legfontosabb intézkedése a magyarországi központi pénzügyigazgatás megszervezése volt: 1528. január 8-án kiadott utasításával létrehozta a *Magyar Kamará*t.[11] Úgy tűnik, hogy az ifjú Habsburg-uralkodó – nagyapja, I. Miksa német-római császár (1493–1519) pénzügyigazgatási reformjait követve, és alkalmazkodva az új országai kínálta körülményekhez – egy nagyobb átszervezést hajtott végre mind a központi, mind pedig az újonnan megszerzett országok pénzügyigazgatásában. 1527. január 1-jén kiadott utasításával létrehozta a dunai Habsburg-monarchia egyik legfontosabb hatóságát, az *Udvari Kamará*t, március 25-én pedig a *Cseh Kamará*t állíttatta fel.[12] Ugyanezen évben a magyar pénzügyigazgatásban a későbbiek so-

ld. *Peter Rauscher*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Studien zu den kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. PhD. Dissertation. Wien, 2001. 220–225., 297–300.

9 „Exemplum registri super donatione bonorum in Regno Hungariae per Serenissimum Principem Regem Ferdinandum facta." ÖStA HKA HFU r. N° 1. Konv. 1529. fol. 102–117. *Acsády I.* ismertet egy hasonló jegyzéket 1527–1532 közötti adományokról, amely szerint közel 1142 hívét adományozta meg I. Ferdinánd és mintegy 7–800 birtokról rendelkezett! *Acsády Ignác*: Régi magyar birtokviszonyok, 1494–1598. Bp. 1894. (Értekezések a történeti tudományok köréből XVI/3.) 53–59.

10 *Gernot Heiss*: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505–1558) und ihre Verwaltung. I–II. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 27(1974) 61–100., 29(1976) 52–121., I. 69., II. 92–93.

11 Kiadása: *Kérészy Zoltán*: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp. 1916. 161–169. Fennmaradt az első tanácsosok esküje is: ÖStA Haus-, Hof und Staatsarchiv (= HHStA) Ungarische Akten (= UA) Fasz. 7. Konv. D. fol. 51., 53.

12 *Thomas Fellner–Heinrich Kretschmayr*: Die österreichische Zentralverwaltung. I. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei (1749). 1–2. Wien, 1907. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 5–6.), I/1. 68–89., I/2. N° 12. 105–106.; *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) 60–70.

rán jelentős szerepet játszó, 1522-ben létrehozott *Alsó-ausztriai Kamara* is új instrukciót kap.[13] Ebbe a központi reformfolyamatba illeszthető a *Magyar Kamara* felállítása is.[14] I. Ferdinánd a *Magyar Kamara* székhelyéül Budát jelölte ki, élére Gerendy Miklós erdélyi püspököt, királyi kincstartót állította, melléje négy tanácsost rendelt, köztük a később jelentős politikai pályát befutó, egészen a nádori méltóságig emelkedő Nádasdy Tamást, budai várnagyot, Pemfflinger István bárót, budai udvarbírót. Véleményem szerint az első kamara összetételét tudatosan alakította ki az uralkodó: élére a korábbi rendi főméltóságot, a kincstartót állította, és mellé olyan tanácsosokat rendelt, akik hathatósan tudták támogatni, ugyanakkor ellenőrizni is munkáját. Így nem véletlenül került az új hivatalba a királyi magánbirtokok meghatározó részét elvileg kezelő budai udvarbíró,[15] és a jövedelmek behajtásához nélkülözhetetlen katonai erőt elvileg biztosítani tudó budai várnagy se. Az előbbi tisztviselő bevonására szintén találunk párhuzamot, hiszen az alsó-ausztriai uralkodói magánjövedelmeket kezelő *Vizedom* (*vicedom*) is bekerült tanácsosként az *Alsó-ausztriai Kamará*ba, és emellett a pénztáros tisztét is betöltötte.[16] Természetesen Pemfflinger és Nádasdy személye is fontos volt. Nádasdynak, aki itáliai egyetemi tanulmányokat is folytatott, királyi titkárként voltak kormányzati, közigazgatási tapasztalatai,[17] Pemfflinger pedig, aki budai kereskedőcsaládból származott, kiterjedt rokoni kapcsolatokkal rendelkezett Ausztriában és Magyarországon, többek között Bécsben, Budán, Nagyszebenben, amelyek révén könnyebben tudott információkhoz jutni, hiteleket felhajtani. 1520-ban Anna királyné, majd 1521-től már I. Ferdinánd szolgálatában állt, tehát Pemfflinger fontos bizalmi embere volt a királyi párnak.[18] A *Magyar Kamara* első hivatalnokai közé tartozott az a

13 *Werner Kögl*: Die Entstehung der niederösterreichischen Rechenkammer. Archivalische Zeitschrift 71(1975) 26–41.; *Otto Brunner*: Das Archiv der Niederösterreichischen Kammer und des Vizedoms in Österreichs unter der Enns und seine Bedeutung für die Landesgeschichte. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. 29. 1944–1948. Wien, 1948. 144–151.

14 A két volt Jagelló-ország pénzügyigazgatásnak párhuzamos szervezését az is alátámasztja, hogy a Cseh Kamarának kiadott német nyelvű utasítás és a Magyar Kamara latin nyelvű instrukciója főbb pontjaiban megegyezik. Vö. I. Ferdinánd utasítása a Cseh Kamara részére, 1527. márc. 25. Prága. *Eduard Rosenthal*: Die Behördenorganisation Kaiser Ferdinands I. Das Vorbild der Verwaltungsorganisation in den deutschen Territorien. Ein Beitrag zur Geschichte des Verwaltungsrechts. Archiv für Österreichische Geschichte 69(1887) 281–291.

15 A budai udvarbírói hivatalra összefoglalóan ld. *Kubinyi András*: A budai vár udvarbírói hivatala 1458–1541. Levéltári Közlemények 35(1964) 67–96.

16 *W. Kögl*: i. m. 34.; *O. Brunner*: i. m. 144–151. A vicedom hivatalára ld. *Richard Perger*: Vizedom. In: Historische Lexikon Wien. 5. Hg. Felix Czeike. Wien, 1997. 547.

17 Nádasdyra legújabban: *Bessenyei József*: Nádasdy Tamás a politikus és államférfi. In: Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: Sárvár, 1998. szeptember 10–11. Szerk. Söptei István. Sárvár, 1999. (Nádasdy Ferenc Múzeum Kiadványai 3.) 9–27.

18 Pemfflinger István apja, János budai bíró volt a 15–16. sz. fordulóján több alkalommal is. Anyja, Orsolya Jagelló Anna dajkája, testvére, Sebestyén, Mária királyné főlovászmestere, míg leánytestvérei közül Katalin (Török Bálint későbbi felesége), és Anna Jagelló Anna királyné komornái voltak. Nagybátyja, Pemfflinger Márk pedig 1521-től az erdélyi szászok királybírója, Nagy-

Kisserényi Ferenc[19] számadásmester is, aki a Mohács előtti pénzügyigazgatásban alkincstartóként működött közre, tehát biztosíthatta a folyamatos ügymenetet.

Az utasítás a kamara elsőrendű feladatává tette a Jagelló-uralkodók kötelezettségeinek, zálogosításainak felülvizsgálatát, ugyanakkor előírta a jogos követelések rendezését is. A kamara illetékességét a rendelkezés a magyar királyság valamennyi területére kiterjesztette, tehát Horvátországra, Szlavóniára és Erdélyre is. Az instrukció számos olyan előírást tartalmazott, amely a kora újkori pénzügyigazgatás nálunk korábban nem honos alapelveit rögzítette: így a kamarai hivatalok vezetőinek a teendőit utasításokban kellett rögzíteni, előírta minden hivatal számára a kötelező számadásvezetést, a hivatalnokok mellé ellenőrök kirendelését és ellenszámadások készítését. Az instrukció szabályozta a kifizetések, a nyugtaadás rendjét és a kamara hatáskörébe utalta a várak fenntartásának nehéz ódiumát is. Az új pénzügyigazgatási szerv legtapasztaltabb tagját, Kisserényi Ferencet pedig gyakorlatilag a könyvvizsgálói, számvevői feladatokkal bízta meg.

Az új magyar pénzügyigazgatási szervet, az ország első kora újkori modern hivatalát, mint a fentiekből is kitetszik, I. Ferdinánd meglévő alapokra építette: a kincstartói intézményre,[20] az alkincstartóságra és a budai udvarbíróságra. Ezek kezelték együttesen az állam és az uralkodó magánjövedelmeit, az első kamarai hivatalnokok is ezen hivatalokból kerültek ki. Ami új volt: a kollegiális ügyintézés bevezetése és a pénzügyek központosításának előmozdítása volt. Ez a kettősség: a meglévő, Mohács előtti alapokra történő építkezés, ugyanakkor a modern elveket figyelembe vevő kormányzat kiépítése alapvető vonása volt a ferdinándi politikának.

Kevés adatunk van a budai kamara tényleges működésére, ezek többnyire a lehetetlen pénzügyi helyzetről és ennek következtében újabb hitelfelvételekről tanúskodnak, ugyanakkor adatunk van arra, hogy Ferdinánd megkezdte a budai pénzverés helyreállítását és felmérette a harmincadokat is.[21] A kincstartó-püs-

szeben polgármestere, szász gróf, Mohács után I. Ferdinánd egyik legfontosabb erdélyi párthíve. *András Kubinyi*: Die Pemfflinger in Wien und Buda. Ein Beitrag zu wirtschaftlichen und familiären Verbindungen der Bürgerschaft in den beiden Hauptstädten am Ausgang des Mittelalters. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. Red. Peter Csendes. Wien, 1978. 73–86.; *Gernot Heiss*: Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521–1531. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 82(1974) 163–165.

19 *Gecsényi Lajos*: A Magyar Kamara tanácsosainak összetételéről a XVI. században. In: A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára. Szerk. Seifert Tibor. Bp. 2001. 56.; *Ő*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003. 114–115.

20 Párhuzamként említjük meg, hogy az 1527-ben felállított Udvari Kamara élére is a főkincstartó került. *W. Kögl*: i. m. 32.

21 A Budán működő kamara (*Camera Budensis*) által felvett kölcsönökre ld. Magyar Országos Levéltár (= MOL) Magyar Kamara Regisztratúrája. Benignae resolutiones (= E 21 Ben. res.) 1533. aug. 21., 1538. máj. 7., 1539. nov. 15. Pénzverésre Haller János budai polgárnak adott en-

pök, Gerendy szinte a kamara felállítása után elhagyta Budát, a tényleges ügyintézést Pemfflingerre és Nádasdyra bízta. Segítséget jelentett, hogy az uralkodó 1528 szeptemberében kinevezte kamarai tanácsosnak Reicherstroffer György korábbi szebeni közjegyzőt, királyi titkárt. Személyében egy egyetemet végzett, diplomáciai érzékkel megáldott szakértővel erősödött a hivatal.[22]

Az új pénzügyigazgatási szerv – amelyet felváltva neveztek kincstartóságnak, illetve kamarának –, azonban csak rövid ideig működhetett Budán, mivel Magyarország fővárosa 1529 nyarán I. (Szapolyai) János kezére került. A korábbi szakirodalom szerint ez egyet jelentett a kamara megszűnésével is. Gecsényi Lajos azonban kimutatta, hogy Pemfflinger István és Reicherstroffer György mint kamarai tanácsosok tevékenykedtek 1529 decemberében Pozsonyban, sőt, az utóbbit az uralkodó 1531 elején megbízta az újonnan felállított magyaróvári harmincad megszervezésével és irányításával is, és egyúttal *Obrister Einnehmer*nek, azaz (kamarai) pénztárosnak nevezte ki.[23] I. Ferdinánd hivatalosan az 1531. július 21-én kiadott utasításával szervezte újjá a kamarát, immár Pozsony székhellyel, ezért a későbbiekben igen gyakran említik a hivatalt *Pozsonyi Kamara*ként is. Hogy az intézmény már az új utasítás kiadása előtt is működött, bizonyítja, hogy június közepétől maradtak fenn királyi rendeletek a kamara levéltárában.[24] A kamara élére, amelyet az ekkor kiadott utasítás igazgatóságnak (*administratio*) nevezett, a korábbi tanácsos, Pemfflinger István került, aki az utasítás szerint a „*superior et superintendens*" címet viselte, míg a melléje rendelt tanácsosok az „*administratores*" megnevezéssel szerepelnek. Az instrukció a kamara első számú feladatának valamennyi királyi jövedelem (arany- és ezüstbányák, pénzverőkamarák, harmincadok, királyi uradalmak) kezelését tette meg, új elemként jelenik meg az üresedésben lévő egyházi javak adminisztrálása. Az

gedélyt az uralkodó, aki azonban csak a próbaveretekig jutott el, majd Pozsonyban folytatta a munkáját. Uo. 1531. szept. 20., 1532. febr. 20. Vö. *Huszár Lajos*: A budai pénzverés története a középkorban. Bp. 1958. (Budapest várostörténeti monográfiái 20.) 117. A harmincadok felülvizsgálatára ld. a Magyar Kamara tanácsosainak jelentését: ÖStA HHStA UA Fasz. 431a. fol. 20–22. A jelentést említi: *Gecsényi L.*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit i. m. 103.

22 Reicherstorffer (Reichersdorffer) bécsi egyetemi tanulmányai után 1525-ben Mária királyné titkára lett, 1527 nyarán vette át Ferdinánd a szolgálatába és nevezte ki titkárának, tanácsosi kinevezése előtt fontos diplomáciai szolgálatot látott el a Habsburg-uralkodó érdekében Erdélyben és Moldvában. *G. Heiss*: Politik i. m. 162–163.; *Gecsényi L.*: A Magyar Kamara i. m. 56–57.; *Uő*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit i. m. 103.

23 *Gecsényi L.*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit i. m. 103.: 23. jegyzet. Véleményem szerint Reicherstorffer nem kamarai pénztárosként, hanem harmincad-pénztárosként működött, ami persze gyakorlatilag ekkor egyet jelentett valamennyi királyi jövedelem pénztárosi állásával. Vö. MOL E 21 Ben. res. 1531. júl. 19. és 1538. máj. 7. melléklete (1531. febr. 4.). Reicherstorffert egyébként 1537-től újra a Magyar Kamara tanácsosai között találjuk, ilyen minőségben tünteti fel az 1542. évi kamarai számadás. *Ember Győző*: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. Levéltári Közlemények 61(1990) 67., 84. Az 1554. évi kamarai számadás már a királyi tanácsosok között említi. A számadást ld. ÖStA HKA HFU r. N° 3. Konv. 1552. Dez. fol. 26–58.

24 Az első ilyen rendelet 1531. jún. 19-én kelt. MOL E 21 Ben. res. 1531. jún. 19.

utasítás gyakorlatilag az 1528. évinek a kiegészítéseként fogható fel – ami szintén arra utal, hogy nem új kamara felállítása történt meg –, és olyan elemeket is tartalmaz, amelyek semmiképpen sem hosszú távú feladatoknak számítottak. Összességében a két utasítás kijelölte a kamara fő tevékenységi köreit: valamennyi királyi jövedelem központi igazgatását, a befolyó jövedelmek pénztári kezelését és a hivatalok ellenőrzését.[25]

A *Magyar Kamara* hivatali tevékenysége ugyan 1531-től állandósult, a működés hatékonysága körül azonban sok probléma adódott. Már az 1530-as évek közepétől több alkalommal kellett rendreutasítania Ferdinándnak a *Magyar Kamará*t, hogy még a legkisebb hivatal feletti kinevezési jogot is kizárólag ő gyakorolja, a kamarának csak javaslattételi jogosultsága van.[26] Az uralkodó rendszeresen megrótta a kamara tanácsosait, hogy tartsák be az utasításokban szereplő rendelkezéseket.[27] 1544-ben a király külön vizsgálatot rendelt, mert a *Magyar Kamara* benyújtott számadásai olyan rendetlenek voltak, hogy nem lehetett megtudni belőlük világosan a jövedelmek kezelésének rendjét, ezért megparancsolta a tanácsosoknak, hogy haladék nélkül tegyék rendbe a számadásokat és mutassák be az általa kiküldött ausztriai biztosoknak.[28]

Nyilván az ilyen és hasonló esetek elkerülése végett nevezett ki I. Ferdinánd több alkalommal is egy-egy német nemzetiségű tanácsost a *Magyar Kamará*ba, így az 1531. évi újjászervezéskor került a tanácsosok közé Wolfgang Puchler (Puechler, Püchler), az *Udvari Kamara* titkára, aki később az *Alsó-ausztriai Kamara* tanácsosa lett.[29] 1533-ban egy másik bizalmi emberét, azt a Paul de Oberstein bécsi nagyprépostot delegálta az uralkodó, aki korábban császári

25 Az utasítások összefoglaló ismertetését ld. *Kérészy Z.*: i. m. 28–36.; *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 119–126.; *Nagy István–F. Kiss Erzsébet*: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Bp. 1995. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 9.) 5–7.

26 Vö. I. Ferdinánd a Magyar Kamarának: Resman Kristóf halálával megüresedett pozsonyi harmincad-ellenőri állásra (*contrascriba tricesimae Posoniensis*), tisztre Paul Poselt nevezi ki, aki korábban heroldként szolgált, magyar és más nyelvekben járatos. Megtudta ugyanakkor, hogy a Magyar Kamara Resman halála után másnak adta a hivatalt, ezért Ferdinánd figyelmezteti őket, hogyha egy állás megürül, akkor kötelesek jelöltekkel együtt hozzá fordulni, és ő majd meghozza a döntést és a kamara az általa kinevezett hivatalnokot köteles elfogadni. MOL E 21 Ben. res. 1538. ápr. 1. Egy hasonló eset történt 1536-ban is, amikor Ferdinánd azért rója meg kamaráját, mert az nem engedte működni az általa kinevezett új somorjai harmincadost. MOL E 21 Ben. res. 1536. jún. 13.

27 MOL E 21 Ben. res. 1533. júl. 30., 1533. nov. 13.

28 I. Ferdinánd a Magyar Kamarának, Speyer, 1544. júl. 13. MOL E 21 Ben. res. ua. dátum. I. Ferdinánd 2 tanácsost rendelt ki az Alsó-ausztriai Kamarából a Magyar Kamara számadásainak Pozsonyban történő felülvizsgálatára. MOL E 21 Ben. res. 1544. máj. 21.

29 Puchlert említi az 1531. évi utasítás és szerepel I. Ferdinánd 1531. évi fizetési rendeletében (*status erogationum*) is. ÖStA HKA HFU r. N° 2. Konv. 1545. fol. 116–118. és Vermischte Ungarische Gegenstände (= VUG) 48. fol. 209–211. 1535-ben hadi fizetőmesterként működött Magyarországon. ÖStA HKA HFU r. N° 1. Konv. 1535. fol. 1–14. Puchler az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosaként 1549 elején hunyt el. ÖStA HKA Gedenkbücher (= GB) Bd. 63. fol. 56rv.

tanácsos és titkár volt.[30] Mindketten azonban csak viszonylag rövid ideig tartózkodtak Pozsonyban. 1545-ben a kamara működésével elégedetlen uralkodó kísérletet tett arra, hogy saját bizalmi emberét ültesse be oda és olyan jogosítványokkal ruházza fel, amelyek révén gyakorlatilag „kézi vezérlés" alatt tarthatta volna a kamarai ki- és befizetéseket. I. Ferdinánd 1545 tavaszán ugyanis arról értesítette a *Magyar Kamará*t, hogy német tanácsosai közül fog a *Magyar Kamará*hoz egy alkalmas személyt kinevezni a kamaramesteri, azaz a főpénztárosi munkakörbe. A kinevezendő hivatalnok mellé az uralkodó egy magyar ellenőrt is kívánt állítani.[31] A főpénztárosi állás létrehozását ugyan már az 1528. évi utasítás előírta, de mindeddig nem szervezték meg, így lehetőség nyílt egy német tanácsos beiktatására. A kiszemelt személy nem volt más, mint a kiemelkedő karriert befutó Philiph Breiner (Preiner), aki ekkor az *Alsó-ausztriai Kamara* tanácsosa volt, majd később az *Udvari Kamara* elnöki székéig jutott el. Breiner lényegében Magyarország-szakértőnek számított, tudjuk róla, hogy már a Mohácsot követő időszakban megfordult az országban és az intézkedést megelőző 1544. évi kamarai számadás-vizsgálatra is őt rendelte ki az uralkodó Pozsonyba.[32] I. Ferdinánd utasította mind a magyar, mind pedig az alsó-ausztriai kamarákat, hogy készítsék el az új kamaramesteri és ellenőri utasításokat.[33] A rendeletnek csak az *Alsó-ausztriai Kamara* tett eleget. Az általuk készített utasítás tervezete előírta, hogy Breinernek minden jövedelmet, különösen a hadi-

30 Paul von Obersteinre ld. *Gecsényi L.*: A Magyar Kamara i. m. 57–58.; *Uő*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit i. m. 104. és ld. I. Ferdinánd fizetési rendeletét (1533. nov. 13.), ahol Oberstein 400 forintos fizetéssel szerepel a Magyar Kamara tanácsosai között. ÖStA HKA HFU r. N° 2. Konv. 1545. fol. 122–126. és VUG 48. 213–219. 1534-ben még kamarai tanácsos, ld. a Magyar Kamara tanácsosainak, közöttük Obersteinnek 1534. nov. 17-én kelt elismervényét a Baptista de Gandinis bécsi kereskedő felé fennálló tartozásokról. MOL E 21 Ben. res. 1538. máj. 14. mell. I. Ferdinánd 1536 nyarán rendelte vissza Obersteint.

31 I. Ferdinánd a Magyar Kamarának, Worms, 1545. júl. 20. ÖStA HKA HFU r. N° 2 fol. 107rv. A rendelkezés első ismertetése: MOL E 21 Ben. res. 1545. ápr. 28. vö. *Kérészy Z.*: i. m. 59.: 1. jegyzet.

32 Philiph Breiner zu Stübing, Fladnitz und Rabenstein már 1526 őszén járt Magyarországon, amikor Marx Beck von Leopoldsdorf alsó-ausztriai kamarai tanácsos mellé őt nevezte ki Ferdinánd követnek a Szapolyaival folytatandó tárgyalásokra. Die Korrespondenz Ferdinands I. I. Familienkorrespondenz bis 1526. Bearb. Wilhelm Bauer. Wien, 1912. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 11.) Ferdinánd levele Máriához, 1526. okt. 25. 481–482. p. N° 248. Breiner 1536-tól 1542-ig az alsó-ausztriai kormány tanácsosa, majd 1542-től 1545/1546-ig az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosa volt, az uralkodó 1547 elején vette át az Udvari Kamara tanácsosának, majd 1552-től 1556-ig, valószínűleg haláláig már kamaraelnökként tevékenykedett. *J. Chmel*: Die regiments-Räthe des N. Österreichischen Regimentes. Von 1529–1657. Die Camme-Räthe der N. österreichischen Cammer. Von 1539–1606. Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 1(1851) 217., 238.; *Th. Fellner–M. Kretschmayr*: i. m. I/1. 285.; ÖStA HKA GB 61. fol. 2v–3r., 19rv. Nevét I. Ferdinánd után az első helyen találhatjuk a Magyar Kamarának küldött fontosabb rendelkezéseken, főként 1549-től. MOL E 21 Ben. res.

33 I. Ferdinánd utasítása az Alsó-ausztriai Kamarának, Worms, 1545. jún. 20. és a Magyar Kamarának, Worms, 1545. júl. 20. ÖStA HKA HFU r. N° 2. Konv. 1545. Konv. fol. 107. és 108.

adóból és a harmincadból származó bevételeket – az ellenőre jelenlétében – személyesen kell átvennie, a kifizetéseket az uralkodói előírások alapján csak királyi parancsra teljesíthette, negyedévi számadásait pedig az udvari kamarához lett volna köteles beadni. Ezenkívül a *Magyar Kamara* tanácsosainak értekezletein is részt kellett vennie, hogy az uralkodót a fontos ügyekben tájékoztatni tudja.[34] Valószínűleg Ferdinánd ezen akciója nem járt sikerrel, Breiner ugyanis a következő év végétől már az *Udvari Kamara* tanácsosaként tevékenykedett. Véleményem szerint a kísérlet azon bukott meg, hogy a kamarai jövedelmeket egyből a helyszínen utalványozták, így magába a kamarába csak igen csekély készpénz futott be. Mindenesetre ez az akció tekinthető a majd I. Miksa (1564–1576) és I. Rudolf (1576–1608) magyar királyok alatt rendszeresen megvalósuló német tanácsosi állás előképének.[35]

Kísérletek, kudarcok és félsikerek időszaka: 1531–1548

Természetesen I. Ferdinándnak és *Magyar Kamará*jának a szervezeti és hatásköri kérdéseknél voltak súlyosabb problémái is: az ország pénzügyi helyzetének stabilizálása. I. Ferdinánd mint magyar király ragaszkodott elődjei jogosítványainak maximális kihasználásához. Az már a kezdetekkor világosan látszott, hogy az állami egyenes és rendkívüli adóra (dika és kamara haszna), valamint a harmincadok jövedelmeire támaszkodhat, és uralkodásának első felét e két jövedelemtípus rendbetétele kötötte le.

I. Ferdinánd főként uralkodása első felében ragaszkodott a *kamara haszna* rendszeres kivetéséhez és behajtásához, a gyakorlatban azonban ez csak akkor sikerült, amikor a rendek a hadiadót is megszavazták. Míg a hadiadó beszedésénél ugyanis a kamarai tisztviselők gyakorlatilag a megyeiekkel működtek együtt, addig a *lucrum camerae* beszedése egyedül a kamarákra hárult, amelyek viszont a saját apparátusukkal – a megyék segítsége nélkül – képtelenek voltak azt behajtani. Mivel a két adófajta így gyakorlatilag összeolvadt, minden a hadiadó kivetésén és beszedésén múlott. I. Ferdinánd uralkodása kezdetén szakítani kívánt a Jagellók azon gyakorlatával, hogy a banderiális urak, tehát azok, akiknek törvényi kötelezettségük volt egy saját hadsereg fenntartása, saját birtokaikon a maguk számára beszedhették a hadiadót. Ez a rendszer súlyosan sértette a király azon szándékait, hogy valamennyi kincstári jövedelem felett ő rendelkezzen. Ugyanakkor a hadiadó már Mohács előtt rendi jelleget öltött, megszavazása, kivetése és behajtása a rendek hozzájárulásától függött. Ferdinándnak többször el kellett fogadnia a rendi adószedés rendszerét, az országgyűlés által választott adószedők, kincstartók kinevezését. Már azt is sikerként könyvelhette el, ha sikerült kamarai képviselőt delegálnia a rendi adószedők mellé. A rendek több-

34 Az Alsó-ausztriai Kamara jelentése I. Ferdinándnak, Bécs, 1545. júl. 23., Uo. fol. 111., 114. az utasítás fogalmazványa: uo. fol. 130–131.

35 A Magyar Kamara német tanácsosaira ld. *Gecsényi L.*: A Magyar Kamara i. m.

ször azt is kikötötték, hogy a beszedett adót az általuk választott kincstartók közvetlenül a rendek által felfogadott katonaságnak fizessék ki. Az 1547-ben meghozott törvények (1547:VIII. és IX. tc.) például kimondták, hogy a két évre előre megszavazott, portánként összesen 2 forintos adóból csak 40 dénár jár a királynak kamara haszna címén, a maradék 160 dénárt a rendek maguk használták fel a hadak fizetésére.

Az adó kivetésében, azaz az adózó porták összeírásában a kamara közreműködése volt meghatározó, így a királynak is volt rálátása a hadiadóra, különösen 1545–1546-ban, amikor lehetősége volt Péterváradi Balázs kamarai tanácsos személyében országos adópénztárnokot (*exactor contributionis*) állítania. I. Ferdinánd csak lépésről lépésre haladhatott előre: először nem az adó behajtása fölötti ellenőrzést szerezte meg, hanem elérte, hogy megszűnjön az a Mohács előtti rendszer, hogy a főurak saját birtokaikon maguknak szedhették be mindenfajta ellenőrzés nélkül a hadiadót. Különösen a Ferdinánd fontos híveinek számító főurak és a főméltóság-viselők jártak élen a dika lefoglalásában, illetve meg nem fizetésében.[36] 1535-ben ezért törvényt (1535:XXIX. tc.) hoztak arról, hogy lázadás bűnébe esik az, aki saját vagy más birtokán az adót a jobbágyoktól önkényesen behajtja. A törvény végrehajtása érdekében Ferdinánd rendszeresen parancsot adott a főkapitányoknak, hogy az engedetlenektől erőszakkal hajtsák be az adót.[37] A Habsburg-uralkodónak így fokozatosan sikerült elérnie, hogy mind a hadiadó felhasználásában, mind pedig az esetleges mentesítések kérdésében a rendek megkerülésével maga tudott dönteni.[38]

A városok által fizetett cenzusra és hadiadóra, a taxára valamelyest jobban számíthatott Ferdinánd, viszont a Buda eleste utáni időszakban, a török hódítások következtében a szabad királyi városok száma is lecsökkent: Alsó-Magyarországon Pozsony, Sopron és Nagyszombat, Felső-Magyarországon Kassa, Bártfa, Lőcse, Eperjes, Szeben és Késmárk maradt Habsburg-kézen. Ebbe a körébe tar-

36 1534-ben magának Mária királynénak zólyomi és magyaróvári kapitányai akadályozták meg az érintett birtokokon a dika beszedését és azt a maguk javára foglalták le. MOL E 21 Ben. res. 1534. márc. 6. 1538-ban a Vas megyében állomásozó királyi katonaság fizetésére kiküldött Andreas Görtschacher hadi fizetőmester jelentette, hogy a kamarai kiküldött, Kisserényi Ferenc semmit se tudott a hadiadóból beszedni, a főurak pedig a fizetetlen katonaság okozta károkra, vagy mentességükre hivatkozva nem akarnak fizetni. A legérdekesebb Thurzó Elek helytartó, I. Ferdinánd egyik fő támaszának számító főúr véleménye volt: addig nem fizet, amíg a többi főúr is meg nem fizeti a hadiadót. ÖStA HKA HFU r. N° 1 Konv. 1538. fol. 37–44.

37 1546-ban Pekry Lajos liptói főispán ellen Liptó megye hadiadójának és Thurzó Ferenc nyitrai püspök, a kamara későbbi elnöke ellen pedig Nyitra megye adójának visszatartása miatt kellett I. Ferdinándnak Katzianer főkapitányt kivezényelnie. MOL E 21 Ben. res. 1546. nov. 28. és 1546. nov. 29.

38 A hadiadóra, a kamara hasznára és a rendi adóigazgatásra ld. *Acsády I.*: Magyarország i. m. 67–113.; *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 236–241.; *Nagy István*: A magyar kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században. Levéltári Közlemények 66(1995) 29–35. (A fent idézett 1535. évi tc. a Corpus Jurisban az 1536. év alatt szerepel, ui. csak ekkor erősítette meg a király az 1535. évi országgyűlésen hozott törvényeket.) I. Ferdinándnak először, már az 1540-es évektől a felső-magyarországi dikák felhasználását – különösen Sáros, Szepes és Ung

tozott Körmöcbánya központtal az ún. hét alsó-magyarországi bányaváros is, ugyanakkor új városok is bekerültek a kiváltságosok szűk körébe, így például 1554-ben Szakolca is fizetett taxát,[39] majd az 1570–1580-as évektől már olyan városok is szerepelnek a taxát fizető királyi városok között mint Modor, Trencsén és Zágráb. Innen azonban csak csekély összegek folytak be. Sokkal fontosabbak voltak a városok mint állandó készpénzhitelezők, abban az esetben ugyanis, ha a kamara megszorult, a leggyorsabban általában a szabad királyi városoktól tudott kölcsönt szerezni a következő év(ek) adóinak terhére.[40]

A *harmincadok* visszaváltásának kérdése volt a ferdinándi pénzügypolitika másik fő területe az 1530–1540-es években.[41] A harmincadhivatalok döntő részét már Mohács előtt elzálogosították, de a polgárháborús viszonyoknak köszönhetően is egy sor harmincad magánkézbe került,[42] és uralkodása kezdetén maga Ferdinánd is kénytelen volt néhány fontos hivatalt zálogba adni, így Máriának a pozsonyi, míg Thurzó Eleknek a trencséni és a nagyszombati harmincadokat. A zálogrendszer fő problémája az volt, hogy a zálogbirtokostól felvett kölcsönnek a harmincadvámból történő törlesztését a király nem ellenőriztethette. Az első lépés a királyi harmincad-ellenőrök delegálása volt.[43]

A másik megoldás pedig új harmincadok felállítása volt, ezek közül a legfontosabbá az 1531-ben megszervezett magyaróvári harmincad vált. Ezt a harmincadot Ferdinánd Máriával, aki a magyaróvári uradalom birtokosa volt, egyetértésben állította fel, mégpedig a Szapolyai kezébe jutott budai és székesfehérvári harmincadok pótlására. A magyaróvári harmincad elsőrendű feladata az volt, hogy az Alföldről Bécs felé felhajtott marhák után szedje be azt a vámot, amelyet korábban Budán és Székesfehérváron szedtek be Ferdinánd javára.[44]

---

megyéknél – sikerült kizárólagosan megszereznie és azok kezelését Werner György kamarai tanácsosra, sárosi kapitányra bízta. MOL E 21 Ben. res. 1540. dec. 9., 1543. jún. 12.

39 Szakolcára ld. a Magyar Kamara 1554. évi számadását: ÖStA HKA HFU r. N° 3. Konv. 1552. Dez. fol. 26–58.

40 A városok adóira összefoglalóan: *Acsády I.*: Magyarország i. m. 113–123.

41 Összefoglalóan ld. I. m. 123–161.; *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 205–213.; *Uő*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai) 18–28.

42 A Mohács előtt állandósult zálogrendszernek köszönhetően az egyes uradalmak területén működő harmincadot sokszor az uradalommal együtt zálogosították el, így ha valaki más szerezte meg az adott birtokot, akkor az új (zálog)birtokos – teljesen jogtalanul – már a birtok részének tekintette a harmincadot is. Ezért a Magyar Kamara külön felhívta az uralkodó figyelmét a trencséni és a szakolcai harmincadokra, amelyek nem képezik az uradalmak részét. 1528. aug. 8. Buda. ÖStA HKA HFU r. N° 1. fol. 24.

43 1531-ben I. Ferdinánd Resman Kristófot bízta meg a Mária királynénak elzálogosított pozsonyi harmincad ellenőrzésével, és 1534-ben a nagyszombati és trencséni harmincad ellenőrzésére is sikerült ellenőrt kirendelnie. *Ember Gy.*: Magyarország i. m. 25.

44 *Ember Gy*. szerint Máriának is volt harmincadhivatala Magyaróváron. *Ember Gy.*: Magyarország i. m. 26. Véleményem szerint Máriának uradalmi vámjai voltak a magyaróvári uradalomban, mégpedig Óváron, Rajkán, Nezsideren és Zurányban. ÖStA HHStA Belgien. Manuscrit Divers (= MD) 19 (3743). Az utóbbi két helyen egyúttal a pozsonyi főharmincad fiókjai is működtek. Amikor I. Ferdinánd létrehozta a magyaróvári harmincadot, kézenfekvőnek tűnt az uradalom

Ugyanezt a célt szolgálta az esztergomi harmincadhivatal 1538. évi felállítása is.[45] I. Ferdinánd igyekezett egyre több harmincadot visszaszerezni a zálogbirtokosától, először a szlavóniai harmincadokat sikerült visszaszereznie 1538-ban Pekry Lajostól. Megkönnyíthette Ferdinánd dolgát, hogy itt csak a harmincadjövedelem fele volt zálogban, a másikat korábban is a kincstár szedte be. Ferdinánd ezt a harmincadot az *Alsó-ausztriai Kamara* felügyelete alá helyezte.

Nem jártak sikerrel azonban a Máriával a pozsonyi harmincad, illetve Thurzó Elekkel, majd özvegyével, a Perstein Jánoshoz feleségül ment Székely Magdolnával a trencséni és nagyszombati harmincadok visszaszerzéséért folytatott tárgyalások. Talán éppen ezért I. Ferdinánd más megoldáshoz folyamodott: felemelte a vámtételeket és a zálogbirtokosok kezén általában csak a teljes behozatali, valamint a kiviteli vám felét hagyta meg. De ez még így is nagyon jó üzletnek számított, hiszen a cél a nagyarányú marhakivitelből származó haszonból való részesedés volt.[46]

A magánharmincadosok mellé mindenhová királyi harmincadosokat delegáltak, akik a királynak járó rész beszedését ellenőrizték: Pozsonyban 1536-tól biztosan, míg Trencsénben és Nagyszombaton az 1534. évi megállapodás után 1537-től működtek királyi harmincadosok. Ezeknek a lépéseknek köszönhetően Ferdinándnak egyre nagyobb harmincadjövedelemre sikerült szert tennie. Az 1540-es évek közepére fokozatosan a királyi hatalom felé billent el a mérleg nyelve a harmincadok esetében. I. Ferdinánd az ún. „alsó-részeken" – ami alatt ekkor még az ország középső részeit és a Dunántúlt értették – elhelyezkedő harmincadok élére 1543-ban Bornemissza Pál tanácsost állította prefektusként,

---

területén lévő vámoknál felállítani az óvári harmincad fiókjait, ill. a pozsonyi főharmincadtól a magyaróvári alá rendelni. A magyaróvári harmincad felállítására ld. Ferdinánd és Mária közötti levelezést: Die Korrespondenz Ferdinands I. Familienkorrespondenz. 3/1–3. 1531 und 1532. Bearb. Herwig Wolfram–Christiane Thomas. Wien, 1973–1978. Ferdinánd Máriának 1531. jún. 22., Prága: N° 499. 161–164. Mária Ferdinándnak, 1531. júl. 29. Brüsszel: N° 524. 233–238. és ld. a Magyar Kamara tanácsosainak levelét Reicherstorffer György és Kotzer Károly magyaróvári prefektusoknak és Szombathelyi Vitalis diák számvevőnek (*rationista*) 1531. febr. 4. MOL E 21 Ben. res. 1538. máj. 7. melléklet.

45 I. Ferdinánd utasítása Cristoff Nadler esztergomi harmincadosnak, Bécs, 1535. ápr. 3. ÖStA HKA GB Bd. 383. fol. 23 ab. A harmincad bevételeit elsősorban a vár fenntartására fordították. I. Ferdinánd 1544/1545-ben Komáromban is állíttatott fel harmincadot hasonló célból. MOL E 21 Ben. res. 1545. júl. 13.

46 Nem csekély jövedelemről lehetett szó, hiszen pl. Mária átlagos évi haszna a pozsonyi főharmincadból 1526 őszétől 1531 márciusáig 6954,8 Ft, míg 1539-ig az éves átlagjövedelem 7451 Ft volt. *Ember Gy.*: Magyarország i. m. 21.: 19. jegyzet alapján. A Magyar Kamara tanácsosai 1545-ben az 1527 és 1544 közötti időszakra 8000 Ft körülire becsülték Mária éves jövedelmét a pozsonyi főharmincadból. ÖStA HKA HFU r. N° 2. fol. 92–95. A jövedelem-megosztás után a pozsonyi harmincad 1543–1547 között 5375,5 Ft átlagos évi bevételt hozott Máriának. ÖStA HHStA Belgien. MD 15 (3739) *Raitungen Wolfgang Kremer Einnehmer Königin Maria in Wien 1542–1550*. A Thurzók által bírt nagyszombati–trencséni csoportból származó jövedelmekről csak 1543–1545 között van adatunk, tehát akkor, amikor a kiviteli vám felét és a teljes behozatalt élvezhette a zálogbirtokos; ekkor éves átlagban 7713,65 Ft tiszta hasznot hajtottak a vámok.

majd pedig 1545-ben az uralkodó megszervezte a pozsonyi és a trencséni–nagyszombati harmincadcsoport egységes irányítására az ún. *harmincad-igazgatóságot*. Az új intézmény névleg a magyar helytartótanács és a kamara fennhatósága alatt állt, a gyakorlatban önálló hivatalként működött. Élére harmincadelnökként és felügyelőként Sibrik Gergely tanácsos került, mellé két-két pénztárost és ellenőrt rendeltek, ők felügyelték valamennyi északnyugati harmincadhivatalt. Ekkor az itt zálogbirtokos Thurzó özvegye, Perstein Jánosné és Mária királyné hivatalnokai már a korábbinál kisebb arányban szedhették be a vámot: Pozsonyban a behozatali vám 80%-a, míg a nagyszombati csoportnál az állatvám 80%-a, a trencséninél 60%-a illette meg az uralkodót. A reformok azonban mégsem hozták meg a kívánt eredményeket, a helyzeten csak a harmincadok visszaváltásával lehetett volna segíteni.[47]

Ami a *pénzverő- és bányakamarákat* illette: ezen a területen sokáig semmilyen előrelépés nem mutatkozott. A Ferdinánd uralta országrészben ugyan egyetlen pénzverő- és bányakamara maradt, de ez volt a legjelentősebb: a körmöcbányai. Ez tulajdonképpen három részre oszlott: a körmöcbányai és a selmecbányai alkamarákra (röviden kamarákra) és a besztercebányai rézvállalatra, amelyet a magyarországi réztermelés kiaknázására az 1494–1495-ben alapított Thurzó–Fugger-vállalat hozott létre. A cég 1498-tól kibérelte a körmöcbányai kamarát is. I. Ferdinánd azonban nem rendelkezhetett a kamara felett, mégpedig két okból: egyrészt magát a kamarát a Garam-völgyi bányavárosokkal együtt 1522-ben II. Lajos feleségének, Habsburg Máriának adományozta, másrészt a besztercebányai rézvállalatot még II. Lajostól 1526 elején újfent a Fuggerek kapták bérbe, amelyet csak a szerződés lejártával, 1546-ban adtak vissza.[48] A körmöcbányain kívül pusztán az Erdélyben található nagyszebeni kamara működése volt jelentős, amelynek hasznát I. Ferdinánd csak uralkodása első két évében, illetve 1550–1554 között élvezhette.[49] A késő középkorban még jelentős szatmári aranybányavidék kamarája, a nagybányai kamara is időnként I. Ferdi-

MOL Magyar Kamara Archívuma. Archivum familiae Thurzo (= E 196) Irr. Fasc. 12. fol. 556–559. Összevetésül: a Magyar Kamara átlagos évi jövedelme 1539 és 1542 között 4224,65 Ft volt. Adatok: *Acsády I.*: Magyarország i. m. 217., a Magyar Kamara 1542. évi bevételeit ld. *Ember Gy.*: A magyar királyi pozsonyi kamara i. m. 67–68., 75.

47 Így pl. az elvileg kincstári kézen lévő stubnyai és rózsahegyi harmincadokból a jövedelmet lefoglaló Podmaniczkyak és Dubovszky János Árva vár prefektusa egyszerűen kidobták az odaérkező Francisci Tamás harmincad-pénztárost. ÖStA HKA HFU r. N° 2. Konv. 1545. Francisci Tamás harmincad-pénztárnok számadása, (1545. márc. 1–máj. 30.) fol. 43–54v.

48 A Thurzó–Fugger-vállalatra ld. *Wenzel Gusztáv*: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Bp. 1882. 16–54.; *Max Jansen*: Jakob Fugger der Reiche. Studien und Quellen. 1. Leipzig, 1910. (Studien zur Fugger-Geschichte 3.) 149., 367–373., 377–378.; *Götz Freiherr von Pölnitz*: Jakob Fugger. Kaiser, Kirche und Kapital in der oberdeutschen Renaissance. Tübingen, 1949. 50–53.; *Peter Kalus*: Die Fugger in der Slowakei. Augsburg, 1999. (Materialien zur Geschichte der Fugger 2.); *G. Heiss*: Die ungarischen i. m. II. 52–83.

49 *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Bp. 2002. (Fons Könyvek 1.) 65–67.

nánd uralma alatt volt, azonban annak jelentősége nem volt összemérhető a fent említettekével.[50]

A Mátyás király idejében még komoly hasznot hozó erdélyi és máramarosi *sókamarák*at jórészt Szapolyai birtokolta (sőt a máramarosi jogilag továbbra is Mária királyné birtokát képezte). A *királyi uradalmak* már a Jagellók idejében igencsak megfogyatkoztak és I. Ferdinánd alatt – mint már utaltunk rá – a Szapolyai Jánossal folytatott küzdelem során, az eladományozási „verseny” következtében tovább apadtak. Jellemző, hogy az 1530-as évektől az 1540-es évek végéig mindössze két jelentősebb egyházi, illetve magánföldesúri vár, valamint uradalom volt I. Ferdinánd kezén huzamosabb ideig: Esztergom és Sáros.[51]

A királyi bevételek növelésére csak igen korlátozott jogi lehetőségek adódtak. I. Ferdinánd ennek ellenére uralkodása első felében egy új adófajta bevezetésére is kísérletet tett. A magyar rendek mindvégig mereven ragaszkodtak az adómentességükhöz, Buda 1541. évi török kézre kerülése azonban valósággal sokkolta a magyar társadalmat, és ez lehetőséget kínált egy lényegében vagyonadónak tekinthető, ugyanakkor minden társadalmi réteget érintő adó bevezetésére. 1542-ben a király javaslatára a besztercebányai országgyűlésen a rendek megszavazták a hatvanadnak (*sexagesima*) nevezett új adót: a nemeseknek birtokaik becsült értékének (örökbecsűjének) hatvanadrészét, az egytelkes nemeseknek és a városi polgároknak ingó vagyonuk értékének szintén hatvanadrészét kellett fizetniük. A kisebb egyházi javadalmasok, akik nem tartottak katonaságot, évi jövedelmük egy tizedét voltak kötelesek fizetni. A rendek még a kereskedőket – és külön hangsúlyozottan a Fuggereket is – meg kívánták adóztatni, ők árujuk értékének negyvenedrészét tartoztak befizetni. Az új adó mintája minden bizonnyal a német birodalmi rendek által megszavazott *Gemeine Pfennig* volt. Az intézkedéseknek azonban – a Német-római Birodalomhoz hasonlóan – rendkívül csekély eredménye volt, így a *sexagesima* csak egyszeri vagyonadó maradt, többször nem is kísérleteztek kivetésével.[52]

Mária királyné magyarországi jövedelmeinek kérdése

Ferdinánd hatalmas anyagi gondjaira uralkodása kezdetén lényegében egyetlen kézenfekvő megoldást látott: a húga, Mária királyné által birtokolt javakat kívánta saját kezelésébe venni. A birtokokat Mária még 1522-ben II. Lajostól jegy-

50 *Gustav Gündisch*: Geschichte der Münzstätte Nagybánya [Baia Mare/Rumänien] in habsburgischer Zeit (1530–1828.) Numismatische Zeitschrift 65(1932) 67–98. és *Oborni T.*: i. m. 67–71.

51 ÖStA HKA GB Bd. 383. 1534–1540., Bd. 384. 1541–1546.

52 *Acsády I.*: Magyarország i. m. 69–70. 1542-ben mindössze 27 559,75 Ft folyt be a hatvanadból, ami messze elmaradt a várakozástól. *Ember Gy.*: A magyar királyi pozsonyi kamara i. m. 90. A *Gemeine Pfennig*re és annak német birodalmi kudarcára ld. többek között: *Peter Rauscher*: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfe von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkrieges” (1548–1593). In: Finanzen i. m. 51–55., 62–63.

ajándékként kapta meg, közöttük a már említett körmöcbányai kamarát (a hét Garam-völgyi bányavárossal és a zólyomi uradalommal), Munkács váruradalmát, Diósgyőr várát, a máramarosi sókamarát Huszt központtal. Ezekkel az adományokkal Mária királyné a leggazdagabb magyarországi földesurak közé tartozott. I. Ferdinánd azonban nemhogy ezeket nem tudta megszerezni Máriától, hanem egyéb kötelezettségei miatt a pozsonyi harmincadot és a győri püspökség soproni tizedeit is át kellett engednie. Csupán azt sikerült elérnie, hogy Mária néhány csehországi, egyébként nem túl jelentős birtokáról lemondott Anna királyné javára. Mária németalföldi helytartósága idején továbbra is igényt tartott a magyarországi jövedelmeire, mivel – mint ahogy többször is hangsúlyozta – Károly csak udvartartást rendelt számára, pénzt nem. Az ország egyik legjelentősebb birtokkomplexumának bevételei döntő részben kifolytak az országból, érzékeny veszteséget okozva ezzel a királyi fiscusnak, de az egész országnak is. Mária jövedelmeit ugyanis Mohács előtt kb. évi 40 000 magyar forintra becsülték.[53] Az 1530–1540-es években Mária magyarországi bevételei nagyságrendileg nem változtak, annak ellenére, hogy az északkelet-magyarországi birtokaira Szapolyai tette rá a kezét. A bevételkiesést ugyanis bőven pótolták a már Ferdinánd által átengedett pozsonyi főharmincad és a Sopron megyei győri püspöki tizedek jövedelmei (ez utóbbit a magyaróvári uradalom szedte be).

1. táblázat

Mária királyné magyarországi és ausztriai birtokainak jövedelme 1546-ban[54]

Bevételek	rajnai Ft	magyar Ft	%
Körmöcbányai kamara jövedelme	42 682	34 145,6	81,8
Pozsonyi főharmincad jövedelme	5 428	4 342,4	10,4
Munkács vár bérletének összege	1 750	1 400	3,4
Bruck an der Leitha-i vám és Ungeld	1 554	1 243,2	3,0
Magyaróvári uradalom jövedelme	500	400	1,0
Egyéb	282	225,6	0,5
Összesen	52 196	41 756,8	100

A fenti összegből – a királyné magyarországi és ausztriai tanácsosainak, familiárisainak fizetése, a kegydíjak, különféle bizottságok, a kancellária költségei és egyéb kisebb kiadások (pl. posta) kifizetése után – 38 600 rajnai forintot

53 *G. Heiss*: Die ungarischen i. m. I. 64.: 15. jegyzet.

54 Wolff Kremer, Mária királyné ausztriai és magyarországi bevételei Bécsben működő pénztárosának 1546. jan. 1–dec. 31. közötti kimutatása. ÖStA HHStA Belgien. MD 15 (3739). Az 1547–1548. évi egyéb kimutatások alapján tudni lehet, hogy Mária királynénak a zólyomi uradalomból évente még további kb. 1000 rajnai Ft, a magyaróváriból a táblázatban szereplő összegen felül 1500 rajnai Ft jövedelme származott, a munkácsi uradalom éves bérleti összege pedig 3000 rajnai forintot tett ki. Uo.

(30 880 magyar Ft) küldtek Brüsszelbe Máriának. Ez az összeg kb. nyolcszorosát tette ki a *Magyar Kamara* tényleges bevételeinek!

Fordulat a ferdinándi pénzügypolitikában (1548/1549–1564)

I. Ferdinánd pénzügyigazgatási törekvései az 1540-es évekig nem hozták meg a várt sikert, 1548–1549-ben azonban lényeges fordulat állt be: szinte egy csapásra sikerült megoldani több olyan problémát, amelyet korábban közel húsz éven át eredménytelenül igyekezett orvosolni. Természetesen a megváltozott politikai körülmények hozzájárultak a pénzügyi sikerekhez: V. Károlynak a schmalkaldeni szövetség felett aratott győzelme erőteljesen javította I. Ferdinánd pozícióit is, akinek 1547–1548-ban Csehországban is jelentős eredményeket sikerült elérnie a királyi hatalom és a jövedelmek gyarapítása területén.[55] Magyarországon pedig az 1549 szeptemberi nyírbátori egyezmény révén visszaszerezte Erdélyt, így I. Ferdinánd elérkezett magyarországi hatalmának csúcsára. A királyi hatalom megerősödése éreztette hatását a pénzügyek területén is, melynek legfontosabb elemei az alábbiak voltak:

- kamarai igazgatás újjászervezése,
- az elzálogosított jövedelmek és Mária királyné birtokainak visszaváltása,
- a harmincadügy rendezése,
- a királyi adóigazgatás előtörése,
- a kincstári-királyi uradalmak újjászervezése,
- mindezek következtében a kincstári jövedelmek ugrásszerű gyarapodása.

A Magyar Kamara átszervezése és a területi pénzügyi adminisztrációk kialakítása

I. Ferdinánd 1548. december 12-én új utasítást adott ki a *Magyar Kamara* számára.[56] Ez az aktus az I. Ferdinánd által az 1530-as évek végétől lefolytatott pénzügyigazgatási átszervezések sorába illeszthető: 1537-ben az *Udvari Kamara*, 1539-ben az *Alsó-ausztriai Kamara*, míg 1548-ban a magyarral egy időben a *Cseh Kamara* is új utasítást kapott. Ez az új utasítás szabta meg a *Magyar Kamara* működését, szervezetét, hatáskörét és illetékességét a 16–17. század folyamán. Ettől kezdve állandósult a *Magyar Kamara* elnevezés is. A kamara élén az elnök állt. Ezt a tisztséget a 16. század során egy kivétellel főpapok töltötték be, akik közül

55 *Paula Sutter Fichtner*: Ferdinand I. Wider Türkennot und Glaubensspaltung. Graz–Wien–Köln, 1986. 147–164.; *Alfred Kohler*: Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser. München, 2003. 157–165.; *P. Vorel*: i. m. 201–204.

56 Az 1548. évi utasítás szövegét kiadta: *Kérészy Z.*: i. m. 172–183., az utasítás ismertetése: 48–60.; *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 126–128.; vö. még: *Nagy I.–F. Kiss E.*: i. m. 6–23.

többen egyúttal helytartók is voltak.[57] Az elnök mellett 4-5 tanácsos, 1-2 titkár működött. A kamarának kialakult a pénztári és a számvevői hivatala is. Az utasítás előírta a rendszeres napi ülésezést és a határozathozatal módját. Lényegesen kiterjesztette a kamara hatáskörét: a bányakamarák és a pénzverés felügyeletét is rábízta (igaz, ez az intézkedés csak igen korlátozott mértékben valósult meg), fontos teendői közé tartozott a háramlott birtokok felkutatása és nyilvántartása is. Ezen uradalmak esetében javaslatot kellett tennie az esetleges újraadományozásra is, de általánosságban a korábbi zálogolások, mentességek felülvizsgálatát írta elő az uralkodó. Az új instrukció részletesen szabályozta a számadásvezetést és általában az alárendelt hivatalokkal (harmincadok, bánya- és sókamarák) szemben támasztott követelményeket. I. Ferdinánd ugyan 1561-ben új utasítást bocsátott ki a *Magyar Kamará*nak, ez azonban csak kismértékben tért el az 1548. évitől.[58]

Az átszervezés lényegesen érintette a kamara területi illetékességét is. Az 1548. évi utasítás a *Magyar Kamara* hatáskörébe sorolta Horvátország, Szlavónia és – amennyiben visszakerül –, Erdély jövedelmeinek kezelését is. A valóság azonban más volt. Így például a szlavóniai és horvátországi jövedelmek kezelése már az 1530-as évek végén kikerült a kamara illetékességéből, sőt a horvátországi jövedelmek kezelésébe egyáltalán nem volt beleszólása. Némi hatásköre csak Szlavónia területén érvényesült, ahol azonban csak a megyei hadiadó tartozott illetékességébe, mivel a legjelentősebb helyi jövedelmet, a szlavóniai harmincadot I. Ferdinánd 1538-ban az *Alsó-ausztriai Kamara* alá rendelte. Ugyanebben az évben a király a kamara közvetlen felügyeleti jogkörét korlátozva Bornemissza Pál királyi titkárt (a későbbi veszprémi, majd erdélyi püspököt) kinevezte szlavóniai jövedelemigazgatónak (*secretarius et proventuum nostrorum in regno Sclavo-*

57 Kamarai elnökök 1548-tól a 16. sz. végéig: Thurzó Ferenc nyitrai püspök 1556-ig, (ekkortól egészen 1562-ig az Udvari Kamara elnöke), Desewffy János, az egyetlen világi elnök, később főudvarmester (1557–1561), Újlaky János váci püspök (1561–1568), Radéczy István váradi, majd egri püspök, helytartó (1568–1586), Fejérkövy István nyitrai püspök, majd esztergomi érsek, helytartó (1587–1596), Szuhay István váci, majd egri püspök, kalocsai érsek (1596–1608). *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 131.

58 A Magyar Kamarának szóló Bécsben, 1561. aug. 6-án kelt utasítását ld. az 1569. máj. 1-jén kelt kamarai utasítás közlésében: *Theodor Mayer*: Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Regierung Maria Theresias. Mitteilungen für Österreichische Geschichtsforschung Erg. Bd. 9(1915) 234–256., vö. *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 128–130. Véleményem szerint az új utasítás kibocsátására az 1560. évi nagyszabású kamara- és harmincadvizsgálat által feltárt hiányosságok – különösen a harmincadoknál tapasztalt visszaélések – miatt került sor. Ld. a Magyar Kamara új utasításának fogalmazványát: ÖStA HKA HFU r. N° 10. Konv. 1561. Aug. fol. 119–139. I. Ferdinánd kiegészítései az utasításhoz, 1561. szept. 3. uo. Konv. 1561. Sept. fol. 147., 154.; ill. I. Ferdinánd utasítása a Magyar Kamarának a harmincadok kezelésére 1560. szept. 4. uo. fol. 148–153. Az 1560. évi harmincadvizsgálatra ld. *Takáts Sándor*: A harmincadosok elleni vizsgálat 1560-ban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 6(1899) 247–257. és *Acsády I.*: Magyarország i. m. 136–139., 144–148.

niae superintendens).[59] Az 1540-es évek végére a *Magyar Kamara* szinte teljesen kiszorult a horvát-szlavón ügyek intézéséből, mindössze két megmaradt szlavón megye: Zágráb és Varasd hadiadója, és időnként Zágráb és Kapronca városok cenzusa és taxája felett rendelkezett, amely bevételek viszonylag jelentéktelenek voltak.

A királyi Magyarországnak a Szepességtől keletre eső vidékein is hasonló folyamat vette kezdetét. Ez a terület, amelyet Felső-Magyarországnak neveztek, Pozsonytól már olyan messze volt, hogy Habsburg-kézre jutását követően külön kamarai igazgatás alá helyezték. Ennek kezdetei Werner György[60] magyar kamarai tanácsos tevékenységéhez köthetők, aki sárosi prefektusként Sáros központtal kezelte a Szepesség és Felső-Magyarország jövedelmeit az 1530-as évek végétől. Werner mellé 1554-ben a vejét, az egyetemet végzett, humanista műveltségű Torda Zsigmondot nevezték ki, aki mint a felső-magyarországi királyi jövedelmek igazgatója (*proventuum regiorum partium Regni superiorum administrator*) gyakorlatilag 1555-től már egymaga intézte az ügyeket. Torda Zsigmond székhelye Eperjesen volt és 1557-től már segítőtársat is rendeltek mellé Pesty Ferenc személyében, aki szintén az *administrator*i címet kapta meg. Mellettük a *Magyar Kamara* által fizetett pénztáros és írnok teljesített szolgálatot és ettől kezdve a jövedelemkezelőség *Felső-magyarországi királyi jövedelmek igazgatósága* megnevezéssel hivatallá kezdett szerveződni. A jövedelemkezelőség formailag a *Magyar Kamara* helyi szervének számított, azonban szinte kezdettől fogva önállóan működött, a Felső-Magyarországról származó bevételeket maga szedte be és a helyi, elsősorban katonai költségeket is maga fizette ki.[61] Az 1560-as évek közepére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az igazgatóság önmagában – csekély súlya miatt – képtelen feladatának, elsősorban a katonai szükségletek előteremtésének megfelelni, de ezen a helyzeten már csak I. Ferdinánd halála után fia, I. Miksa tudott változtatni, mégpedig a kassai székhelyű *Szepesi Kamara* megszervezésével.[62]

Az 1548. évi utasítás elvileg Erdélyt is a *Magyar Kamara* alá rendelte. Amikor 1551-ben sikerült I. Ferdinándnak Erdélyt ténylegesen átvennie, mégis más megoldást választott új tartománya jövedelmeinek kezelésére. A Szapolyaiak uralma, de különösen Fráter György kormányzata a középkori magyar királyi

59 I. Ferdinánd instrukciója Kubinyi Lénárd szlavóniai főharmincadosnak. 1538. szept. 28. Linz. Az utasítás Kubinyit Bornemissza Pál szlavóniai jövedelemigazgató alá rendeli. ÖStA HKA HFU r. N° 1 Konv. 1538. fol. 25–27. Bornemissza még 1544-ben is a szlavóniai jövedelmeket, így főként a harmincadokat kezelte. MOL E 21 Ben. Res. 1544. máj. 15.

60 Werner György életrajzát sok hibával ld. *Elfriede Rensing*: Georg Wernher (1490?–1556). Präsident der Zipser Kammer. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Szerk. Angyal Dávid. Bp. 1933. 31–58. Vö. *Gecsényi L.*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit i. m. 114–117.

61 *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai Levéltár, 1567–1813. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak 7.) 8–17.

62 A Szepesi Kamara megszervezésére ld. *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák, 1565–1604. Bp. 1894.; *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m.; *Szűcs J.*: i. m.

kincstartóságot vette mintául a pénzügyek igazgatására, ezért I. Ferdinánd egy körültekintő vizsgálat eredményeire alapozva – és talán a kontinuitás érdekében is – az erdélyi jövedelmek kezelésére egy külön adminisztrátor-kincstartó (*proventuum in Transsylvania administrator seu thesaurarius*) kinevezése mellett döntött. A választás végül is Hallerkői Haller Péter szebeni polgármesterre esett, aki 1552 októberében kapta meg a megbízását, hivatali instrukcióját pedig 1553 júliusában vette kézhez. Azért, hogy a szakszerűséget biztosítsák, egy ellenőrt állítottak Haller mellé és szükségesnek látszott a két legfontosabb szakterület, a sókamarai és a bányaügyek intézésére egy-egy segédadminisztrátor kinevezése. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy megindult egyfajta – a felső-magyarországihoz hasonló – erdélyi jövedelemigazgatóság szervezése, azonban szinte mindvégig napirenden volt, hogy a hivatalt a *Magyar Kamará*nak vessék alá.[63] A kaotikus politikai és pénzügyi viszonyok miatt azonban Haller hamarosan lemondott, és utóda, az 1553 végén hivatalba lépett Gyalui Vas László[64] – aki az erdélyi jövedelmek főigazgatója címet viselte – sem tudott lényegi eredményt elérni. I. Ferdinánd ugyanis, várakozásaival ellentétben, lényegesen kevesebb jövedelemre számíthatott Erdélyből, mint azt korábban – főként Fráter György állításaira támaszkodva – feltételezhette, ugyanakkor óriási kiadásokat jelentett az Erdélyben állomásozó, még csak nem is túl jelentős Habsburg-haderő fizetése. Az erdélyi Habsburg-pénzügyigazgatás azután a politikai adminisztráció bukásával együtt 1555 őszén megszűnt.[65]

A kincstári bevételek fokozása

A magyarországi központi pénzügyigazgatási szerv átszervezésével és a területi adminisztrációk kialakulásával egy időben lényeges változások álltak be a kincstári jövedelmek struktúrájában. A változások katalizátora a *Mária királynéval történő megegyezés* volt: az 1548. március 7-én Augsburgban megkötött megállapodás értelmében Mária királyné évi 34 000 magyar Ft biztosítása és egy egyszeri összeg, 15 000 rajnai Ft lefizetése, valamint a 200 000 forintos kifizetetlen ho-

63 I. Ferdinánd Hallernak adott utasítás-kiegészítése tartalmazza, hogy az erdélyi adminisztrátor köteles negyedévenként számadásait benyújtani a Magyar Kamarához. (1553. márc. 22.) *Oborni T.*: i. m. 53., közölve: N° 8. 172–173. A Magyar Kamara pl. 1553 júliusában létszámemelésre tett javaslatot arra az esetre, ha „administratio proventuum Transsilvaniae ab hac Camera pendere debebit”. A Magyar Kamara I. Ferdinándhoz, Pozsony, 1553. jún. 11. előtt. MOL Magyar Kamara Regisztratúrája. Expeditiones camerales (= E 15 Exp. cam.) 1553. N° fol. 195–200.

64 Vas László kevésbé számított tekintélyesnek, mint Haller, korábban Fráter György familiárisa, 1552-ben a váradi püspöki jövedelemigazgatója (adminisztrátor), majd pedig a gyulai uradalom udvarbírája, 1553-ban Haller szolgálatában a dési sókamara vezetője volt. Életrajzi adatai: *Kenyeres István*: A temesvári udvarbíró utasítása (1552). Adalékok az 1551/52. évi temesvári és temesközi eseményekhez. Fons 4(1997) 130. és *Oborni T.*: i. m. 123–124.

65 Az erdélyi Habsburg-pénzügyigazgatásra összefoglalóan ld. *Oborni T.*: i. m.; *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 446–514.

zomány örökíthetősége fejében lemondott magyarországi és ausztriai birtokairól Ferdinánd javára. Így kerültek kincstári kezelésbe 1548 tavaszán–nyarán Magyaróvár, Zólyom, Döbring, Végles uradalmai és az alsó-magyarországi bányavárosok, a körmöcbányai és selmecbányai kamara, a pozsonyi főharmincad.[66] Ezzel sikerült visszaszerezni az egyik legfontosabb harmincadhivatalt, a magyarországi ezüst- és rézbányászat, illetve a pénzverés központját, az uradalmak révén pedig királyi magánbirtokok száma nőtt meg jelentősen.

A *harmincadigazgatás* területén ennek köszönhetően lényeges változások álltak be. 1549 elején Thurzó Elek özvegyétől sikerült visszaszerezni a trencséni és nagyszombati főharmincadokat. Ezzel a nyugati és északnyugati országrészben minden fontos harmincadhely Ferdinánd kezére került. Így indokolttá vált az eddigi igazgatási rendszer átszervezése is: az eddigi harmincad-igazgatóság, amely a pozsonyi és a nagyszombati–trencséni főharmincadok királyi bevételeit kezelte, megszűnt. A pozsonyi főharmincadot a király az *Alsó-ausztriai Kamara* alá helyezte. A nagyszombati harmincadcsoport élére ugyanakkor 1549 áprilisában harmincad-felügyelőséget szervezett, míg a trencséni élére a trencséni uradalom udvarbíráját állította, 1555-től azonban ez utóbbi két harmincadcsoport közvetlenül a *Magyar Kamara* igazgatása alá került.[67]

Mária birtokain kívül 1549-től kezdve egy sor fontos *uradalom* került kamarai kezelésbe. I. Ferdinánd jó néhány, az 1530-as években elzálogosított birtokot is visszaváltott, így 1545-ben a komáromi és 1549-ben a trencséni uradalmakat. 1549-ben a Felvidéken Ferdinánd csapatai elfoglalták a lázadó Balassa Menyhérttől és Basó Mátyástól Lévát, Csábrágot és Murányt. Több uradalmat Ferdinánd úgy szerzett meg, hogy tulajdonosai a török veszély miatt pénzért és/vagy cserebirtokért lemondtak azokról. Így került kamarai kezelésbe egy sor fontos végvár és uradalma: például Szigetvár 1546-ban és Gyula 1552-ben. Eger vára a jelentős egri püspöki uradalmakkal együtt 1548-tól részben kincstári kezelésbe került, ekkor az uralkodó a jövedelmek egyharmada felett rendelkezhetett közvetlenül, míg további egyharmad részt a vár erődítésére fordítottak, majd pedig 1563-tól az uradalom valamennyi bevétele a kamara kezére került. I. Ferdinánd idején indult meg a kamarai uradalmak igazgatási rendszerének teljes modernizációja, amely folyamatot a nagy számban kibocsátott uradalmi utasításokon lehet nyomon követni.[68] Ferdi-

66 Mária királyné birtokainak átadására ld. *G. Heiss*: Die ungarischen i. m. I. 96–100. Mária lemondott azon birtokairól is, amelyekre időközben zálogosítások történtek, vagy amelyeket valamilyen okból nem az ő hivatalnokai tartottak kézben: Diósgyőr, Munkács, Huszt a máramarosi sókamarával. Ezen birtokokra részletesen ld. *G. Heiss*: Die ungarischen i. m. II. 52–121.

67 A harmincadigazgatás átszervezésére ld. *Acsády I.*: Magyarország i. m. 135–151.; *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 214–217.; a trencséni harmincad-felügyelőségre ld. *Kenyeres István*: Egy nagybirtok igazgatása és gazdálkodása a 16. században. A trencséni várbirtok 1543 és 1564 között. Levéltári Közlemények 68(1997) 112–113.

68 A kamarai uradalmak utasításainak kiadását ld. XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. I–II. Szerk., bev. Kenyeres István. Bp. 2002. (Fons könyvek 2.)

nánd élt azzal a királyi jogkörrel is, hogy a betöltetlen egyházi méltóságok birtokait kamarai kezelésbe vette: így a legnagyobb magyarországi uradalomegyüttes, az esztergomi érseki birtokok 1549–1553 között a kincstári bevételeket gyarapították. A megszerzett uradalmak többségére alapozta I. Ferdinánd a törökellenes végvárrendszer és a katonaság ellátásának tekintélyes részét.[69]

Az *állami adók* területén is megerősödött a királyi hatalom, I. Ferdinánd uralkodása 38 éve alatt összesen 22 alkalommal szavazták meg a rendek a hadiadót, és 1546-tól már rendszerint kétszeres hadiadót, azaz portánként 2 forintot ajánlottak meg. A rendek általában ragaszkodtak azon jogukhoz, hogy egyszerre csak egy évre előre szavazzák meg a hadiadót, de 1552-től kezdve már több alkalommal is 2–3 évre előre szavazták meg. Az adó kirovása és behajtása pedig szinte teljesen kamarai felügyelet alá került.[70]

Ferdinánd megerősödött pozícióját jelzi az is, hogy a sikertelen hatvanadadó után az 1550-es évektől kezdve sikerrel próbálkozott egy új állami adó bevezetésével: ez volt az ún. *gratuitus labor*, azaz a jobbágyok ingyenmunkája, amelyet a rendek általában a hadiadóval együtt szavaztak meg és törvényben határozták meg azt is, hogy mely vármegye jobbágyságának melyik végvár erődítési munkáin kell részt vennie. A *gratuitus labor*t időnként és helyenként – főként I. Miksa uralkodásától kezdve – engedték pénzen megváltani, de ebből a megváltásból általában csekély haszna származott a kamarának. Ugyanakkor az ingyenmunka igen fontos volt az éppen Ferdinánd ideje alatt megindult nagyszabású várerődítési munkák során.[71]

Az Alsó-ausztriai Kamara magyarországi szerepe

A ferdinándi reformok eredményei közül a magyar rendi érdekeket leginkább az *Alsó-ausztriai Kamara* egyre növekvő befolyása sértette, hiszen a szlavóniai, magyaróvári és pozsonyi főharmincadok, a körmöcbányai kamara és az ún. királyi magánbirtokok (Magyaróvár, Komárom, Zólyom) alsó-ausztriai kamarai igazgatás alá helyezésével igen jelentős jövedelmek nem a magyar hivatalokba folytak be, így a mindig főrendű kamarai elnök révén a rendeknek semmi befolyásuk nem volt ezen jövedelmek felhasználására. Véleményem szerint ezen intézkedéseknek voltak pénzügyigazgatási indokai is: a nyugat-dunántúli és szlavóniai har-

69 A kérdéskörre összefoglalóan ld. *Kenyeres István*: A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században. Századok 135(2001) 1351–1412.; *Uő*: A várbirtokok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásában. Katonai elképzelések az egri és a szatmári vár fenntartására. In: Végvár és ellátás. Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. Eger, 2001. (Studia Agriensia 22.) 131–181.; XVI. századi uradalmi utasítások i. m.; *Kenyeres István*: A kamarai birtokok igazgatása és gazdálkodása a XVI. században. PhD-disszertáció. Bp. 2002.

70 *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 240–241.; *Nagy I.*: i. m. 35.

71 *Acsády I.*: A jobbágyadózás 1564–1576-ban i. m. 229–236.; *Uő*: A jobbágyadózás 1577–1597-ben. Bp. 1896. 129–137.; *Nagy I.*: i. m. 41–43. A *gratuitus labor*ból 1571 után befolyt jövedelmekre ld. *I. Kenyeres*: Die Finanzen i. m. 92., 99–102.

mincadoknak az *Alsó-ausztriai Kamara* igazgatása alá helyezésével az uralkodó elérte, hogy a magyar–osztrák határ két oldalán működő vámhivatalok egységes pénzügyigazgatás alá kerültek, így könnyebb volt a visszaélések kiküszöbölése is.[72] A nemesfémbányászat és a pénzverés alsó-ausztriai kamarai felügyelete pedig beleilleszthető Ferdinánd azon törekvéseibe, hogy a pénzverést és az annak alapját képező arany- és ezüstbányászatot birodalmi szinten közvetlen felügyelet alatt kívánta tartani. A királyi magánbirtokok kérdésébe pedig a rendek végül is nem kívántak beleszólni, tekintettel arra, hogy ezeket lényegében már Mohács előtt uralkodói magánjövedelemnek tekintették.

Azt, hogy Ferdinándot a különböző jövedelmeknek az országos kamarák közötti átcsatolásában nem „nemzeti" érdekek vezették, bizonyítja, hogy például a morvaországi handgráf és pénztáros hivatalát, amelyet főként a Magyarország felől jövő kereskedők harmincadcéduláinak ellenőrzésére és a vám utólagos beszedésére hoztak létre, 1563-ban a *Magyar Kamara* felügyelete alá rendelte.[73]

I. Ferdinánd magyarországi bevételei

I. Ferdinánd magyarországi jövedelmeinek megállapítása igen nehéz feladatnak tűnik. Mindeddig Acsády Ignác becslései álltak rendelkezésre, aki az egyes jövedelmi ágak szerint számította ki I. Ferdinánd magyarországi jövedelmeit.

Mint a 2. táblázatból látható, Acsády szerint a legfőbb jövedelem az *Alsó-ausztriai Kamara* által igazgatott bányászatból és pénzverésből származott, míg a hadiadó és a harmincad az ország bevételeinek felét tették ki.

Az alábbiakban kísérletet teszünk egy másfajta jövedelemszámításra, mégpedig a *Magyar Kamara*, a felső-magyarországi és erdélyi pénzügyi adminisztráció számadásai alapján. A legfőbb problémát az *Alsó-ausztriai Kamara* igazgatta jövedelmek megállapítása okozza, mivel a bécsi pénzügyigazgatási szervnek nem maradtak fenn számadásai.

A legtöbbet a *Magyar Kamara* bevételeiről tudunk, összesen 20 évről áll rendelkezésünkre bevételi adat, 15 évről pedig a számadáskönyvek is fennmarad-

72 *Acsády I.* a harmincad-igazgatóság felszámolását, majd pedig a pozsonyi harmincad Alsó-ausztriai Kamara alá helyezését egy 1548-ra tett nagyszabású csalással indokolta. *Acsády I.*: Magyarország i. m. 135. A hivatkozott forrást azonban *Acsády I.* tévesen datálta 1548-ra, az valójában 1544-ben kelt, így a leleplezett csalás nem a harmincad-igazgatóság megszüntetésének, hanem éppen talán létrehozásának egyik oka volt. MOL E 21 Ben. res. 1544. jan. 8. Véleményem szerint a harmincad-igazgatóság megszüntetését (vö. MOL E 21 Ben. res. 1549. jan. 1.) a megváltozott jogi helyzet indokolta. Ugyanakkor úgy véljük, hogy az ún. Edlasperg-ügynek, amely 1548 végén pattant ki Bécsben, és egy nagyszabású harmincadcsalást leplezett le, köze lehetett ahhoz, hogy a Bécs felé menő forgalmat ellenőrző harmincadokat az Alsó-ausztriai Kamara alá helyezték. Az Edlasperg-ügyre ld. *Gecsényi Lajos*: Az Edlasperg-ügy. A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai a 16. század első felében. Történelmi Szemle 35(1993) 279–295.

73 *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 226–228. Ugyanez történt 1578-ban a tescheni pénztárnokkal is. I. m. 229.

2. táblázat

Acsády Ignác becslése I. Ferdinánd magyarországi jövedelmeire[74]

Bevétel	Magyar Ft	%
Bányászat és pénzverés	150 000	34,1
Hadiadó és gratuitus labor	120 000	27,3
Harmincad	100 000	22,7
Várbirtokok	50 000	11,4
Városok cenzusa és taxája	10 000	2,3
Egyéb jövedelmek	10 000	2,3
Összesen	440 000	100
Rajnai forintban	550 000	

tak. A mellékelt diagramon[75] is jól látszik, hogy a kamara jövedelmei az 1530-as évek végén, az 1540-es évek elején gyakorlatilag jelentéktelenek voltak: 3–5000 Ft között mozogtak. Az alacsony bevételeket azzal is magyarázhatjuk, hogy a megyék hadiadóját ekkor még nem a kamara adminisztrálta, hanem a rendek kezelték.[76] Rendszeres adatokkal azonban csak az 1540-es évek végén végrehajtott reformok utáni időszakból rendelkezünk: ekkortól nagyságrenddel nagyobb bevétel folyt be a kamarához: 180–190 000 Ft körüli összegek. Az 1550-es évek közepétől ugyan a kamara bevételei folyamatosan csökkentek, és Ferdinánd uralkodása végén 50–90 000 Ft körüli összegeket adminisztráltak. Tegyük rögtön hozzá: 1551-ben és 1560–1563 között a rendek nem szavazták meg a kamara egyik legnagyobb bevételét jelentő hadiadót, ez érzékeny bevételkiesést jelentett. I. Ferdinánd uralkodásának utolsó évében azonban újfent jelentős bevételeket sikerült adminisztrálni.

A 3. táblázat jól szemlélteti, hogy mely jövedelmek játszottak jelentős szerepet a kamara bevételei között. Mint az adatokból is kitűnik, a kamara legjelentősebb jövedelme a harmincadokból és a hadiadóból származott, a két tétel együttesen a vizsgált nyolc év (1555–1562) összbevételének 87%-át képezték.

74 *Acsády I.*: Magyarország i. m. 162–173., táblázat: 171.

75 Adatok: 1539–1541: *Acsády I.*: Magyarország i. m. 217.; 1542: *Ember Gy.*: A magyar királyi pozsonyi kamara i. m. 68. 1549–1563 közötti nettó bevételek: Valentin Ernleutner kamarai számvevő kimutatása a Magyar Kamara bevételeiről és kiadásairól 1549–1571. ÖStA HKA HFU r. N° 32. Konv. 1576. Juli. fol. 124–133. 1549. évi és 1555–1562 közötti számadások: *Ember Győző*: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és kiadásai 1555–1562. Századok 116(1982) 514–520.; *Ő*: Einnahmen und Ausgaben der Ungarischen Königlichen Kammer in den Jahren 1555–1562. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 28(1982) 10–16.

76 Jellemző, hogy a Magyar Kamara 1542. évi zárszámadásában 5269,03 forintot tüntetett fel bevételként, amelynek 90%-a a harmincadokból folyt be. Ugyanekkor a rendek által kezelt hadiadóból és az ekkor megszavazott hatvanadadóból 71 142,07 Ft folyt be a rendi adószedőkhöz. *Ember Gy.*: A magyar királyi pozsonyi kamara i. m. 67–68., 90.

3. táblázat

A Magyar Kamara bevételei 1555–1562[77]

Magyar Kamara bevételei 1555–1562	Összbevétel 1555–1562	Éves átlag	%
Harmincad	468 295,99	58 537,00	61,4
Hadiadó	195 394,60	24 424,32	25,6
Királyi városok taxája és cenzusa	21 115	2 639,38	2,8
Kincstári uradalmak jövedelme	18 110	2 263,75	2,4
Kölcsönök	14 776	1 847,00	1,9
Az Udvari Kamarától katonai célra	14 633,33	1 829,17	1,9
Egyebek	3 966,62	495,83	0,5
Posztókereskedés haszna	1 887,81	235,98	0,2
Tizedbérletek haszna	552,52	69,07	0,1
Előző évi maradvány	23 484,42	2 935,55	3,1
Összesen	762 216,28	95 277,04	100

A tizedbérletből származó haszon, amely a kimutatás szerint szintén rendkívül csekély volt, már más megítélés alá kell, hogy essen. Ugyanis a kamara legtöbbször az általa bérelt tizedeket különböző végvárak fenntartására fordította, és ilyen esetekben a tizedből befolyt jövedelmeket a végvárak uradalmainak számadáskönyveibe vezették be, ezért a kamarai kimutatásokban csak elvétve találunk tizedbérletből származó bevételeket.

Ugyanez vonatkozik a *kincstári kezelésben lévő uradalmak* és az üresedésben lévő egyházi birtokok jövedelmeire is, mivel ezeket helyben használták fel, főként a katonaság fizetésére és élelmezésére, így ha a kiadásokon felül maradt még valami, akkor csak azt fizették be a kamara pénztárába. Az 1540–1550-es években igen jelentős bevételekkel rendelkező uradalmakat szerzett meg I. Ferdinánd, ezért ezek jövedelmeit feltétlenül figyelembe kell vennünk. Hozzá kell tennünk, hogy az alábbi táblázatban nem szerepel minden fontosabb királyi uradalom, csupán azok, amelyek bevételeiről I. Ferdinánd uralkodásának 1550-es éveiből valamilyen információval rendelkezünk, így például hiányoznak a szinte az egész dél-dunántúli és kelet-szlavóniai, Dráván túli török hódoltságot megadóztató Szigetvár bizonyára jelentős bevételei is. Több uradalom esetében (így pl. Eger) pedig tudható, hogy egy-két évtized múlva jelentősen gyarapodtak jövedelmeik.[78] (4. táblázat)

A *felső-magyarországi jövedelemkezelőségre* vonatkozóan kevés adat áll rendelkezésre. Fennmaradt azonban egy olyan számadás, amely formailag a sárosi uradalom számadáskönyve, viszont tartalmazza a Werner György sárosi prefektus által Felső-Magyarországról 1550–1554-ben, jórészt háborús viszonyok között beszedett bevételeket. (5. táblázat)

77 Adatok: *Ember Gy.*: A magyar királyi kamara i. m. 521.; *Uő*: Einnahmen i. m. 17.
78 Az uradalmak bevételeire összefoglalóan: *Kenyeres I.*: A kamarai birtokok i. m. 187–295.

4. táblázat

Kincstári uradalmak és üresedésben lévő egyházi javak bevételei[79]

Uradalmak	Magyar Ft	%
Esztergomi érsekség (1550–1551 pénz és termény)	45 611	45,7
Gyula (1557 – rendes és rendkívüli pénzbevételek)	30 754	30,8
Egri püspökség pénzbevételeinek 2/3-a (1548–1550)	8 170	8,2
Léva (1551 – pénz és termény)	8 058	8,1
Trencsén (1551–1553 pénz és termény)	5 768	5,8
Murány (1552–1554 pénz)	1 524	1,5
Összesen	99 885	100

5. táblázat

Werner György sárosi prefektus által kezelt felső-magyarországi bevételek (1550–1554)[80]

Felső-magyarországi jövedelmek 1550–1554	Összbevétel	Éves átlag	%
Hadiadó	64 414	12 882,8	63,2
A Magyar és az Udvari Kamara támogatása	19 912	3 982,4	19,5
Máramarosi és egyéb sókamarai hivatalok	7 426	1 485,2	7,3
Harmincadok	4 528	905,6	4,4
Szabad királyi városok cenzusa	3 650	730	3,6
Sáros uradalmának bevételei	1 107	221,4	1,1
Tizedbérlet haszna	961	192,2	0,9
Összesen	101 998	20 399,6	100

79 Adatok: Gyula, 1557. évi kimutatás a váruradalom jövedelmeiről, ÖStA HKA HFU r. N° 11. 1564. fol. 162–165., Esztergomi érsekség: 1550. és 1551. évi kamarai jövedelembecslés átlaga, MOL Magyar Kamara Archívuma. Városi és kamarai iratok (= E 554 Vár. és kam. ir.) Fol. Lat. 2167. N° 1. fol. 72–77. Eger: 1548. júl. 20–1550. dec. 31. közötti számadások alapján (a püspököt illető egyharmad rész levonása után), MOL E 554 Vár. és kam. ir. Fol. Lat. 2128. I. fol. 1–97. Fol. Lat. 1180/a. fol. 492–690. Fol Lat. 1180/b/III. fol. 1–130. Trencsén: *Kenyeres I.*: Egy nagybirtok i. m. 140–142. Léva: XVI. századi uradalmi utasítások i. m. 365–366.; Murány: *Sarusi Kiss Béla*: A murányi vár élelemellátása a 16. század második felében. In: Végvár i. m. 272. alapján.

80 Adatok: Gall Sonnebrodt, Werner György fizetőmesterének és számvevőjének számadása Sáros uradalmának, valamint a felső-magyarországi részek jövedelmeiről, 1550–1554. MOL E 554 Vár. és kam. ir. Fol. Lat. 1314.

Az uralkodói jövedelmek nem egységesen és minden évben folytak be. A legjelentősebb a valamennyi évben beszedett hadiadó volt, amely a jövedelmek közel kétharmad részét tette ki. Ezek sem folytak be valamennyi megyéből minden évben.[81] A második legjelentősebb jövedelmi forrás a *Magyar Kamara* és az *Udvari Kamara* által folyósított támogatás volt. A többi bevétel kisebb szerepet játszott, így a sókamarák, sóhivatalok bevételei,[82] amelyek csak egy évben álltak rendelkezésre, a harmincadok szintén csekély bevételei és a felső-magyarországi szabad királyi városok adói.[83] A számadás egyúttal az igazgatási központ, és egyben kincstári uradalom, Sáros várbirtokából befolyt jövedelmeket is feltünteti.

Az *erdélyi jövedelmek*ről még kevesebbet tudunk, pusztán Haller Péter 1552. október 21–1553. október 21. évi kincstartói számadása áll rendelkezésünkre.

6. táblázat

I. Ferdinánd nettó erdélyi bevételei 1552/1553[84]

Bevételtípus	Magyar Ft	%
Szászok cenzusa	27 916,75	31,6
Hadiadó	24 825,06	28,1
Török adó	23 382,32	26,5
Sókamarák	5 590	6,3
Huszadok árendái	4 382,88	5,0
Pénzbeváltás, pénzverés haszna	2 144,92	2,4
Egyházi javak	55	0,1
Összesen	88 296,93	100

A legjelentősebb bevétel a szászok által a királynak fizetett évi egyenes adó, a cenzus volt. A hadiadó és az 1553-ban kivetett török adó (amit a török szultánnak fizetendő ajándékra szavaztak meg), mint rendkívüli adók az éves bevétel több mint felét tették ki. Erdélyben a huszadok a korábbi magyarországi viszonyoknak megfelelően zálogban voltak,[85] míg a jelentős sóbányákból, illetve az

81 1550–1554 között adót fizető megyék: Zemplén, Ung, Bereg, Abaúj, Sáros, Szepes, Torna, Borsod, Gömör. Csak 1552-ben adót fizető megyék: Szatmár, Szabolcs, Közép-Szolnok, Kraszna, Ugocsa, Máramaros.

82 Az akkor még I. Ferdinánd kezén lévő máramarosi sókamara, ill. a kassai, tokaji és kisvárdai sókamarai hivatalok.

83 Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Késmárk, Homonna, Sztropkó, Lubló harmincadhivatalai és Kassa, Bártfa, Eperjes, Lőcse, Szeben városok adói.

84 *Oborni T.*: i. m. 111–112. közölt táblázat alapján. Haller Péter erdélyi kincstartói számadásának kiadását ld. i. m. N° 10. 196–243. Az összesítésből kihagytam a hadi fizető mester által az erdélyi hadaknak kifizetett 9282 forintot, amit Haller számadásában bevételként tüntetett fel, ám nyilvánvalóan nem erdélyi jövedelemről van szó.

85 A három erdélyi huszadhivatalt (Beszterce, Nagyszeben és Brassó) általában maguk a városok bérelték, ekkor kivételesen a szebenit és a brassóit Haller kincstartó vette árendába. Az erdélyi huszadügyre összefoglalóan: *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. 446–458. és *Oborni T.*: i. m. 94–97.

aranybányászatból és pénzverésből meglepően csekély haszon származott. Mint látható, I. Ferdinánd legfőbb pénzügyi támasza az erdélyi szászság volt, hiszen az általuk fizetett cenzus, hadiadó és török adó a bevételek 58%-át tették ki.

Az *Alsó-ausztriai Kamara* magyarországi jövedelmeit kamarai számadások hiányában igen nehéz megállapítani, az alábbiakban különféle részadatokra támaszkodva teszünk kísérletet a jövedelmek megállapítására.

7. táblázat

Az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt magyarországi jövedelmek (becslés)[86]

Bevételek	Rajnai Ft	%
Körmöcbányai kamara nettó bevétele (1564)	113 306	37,3
Besztercebányai rézvállalat nettó bevétele (1550)	76 510	25,2
Pozsonyi főharmincad 1549–1554 közötti átlagos bevétele	42 654,33	14,0
Magyaróvári főharmincad (1545)	39 730	13,1
Szlavóniai főharmincad (1559)	27 396	9,0
Magyaróvári, komáromi és zólyomi uradalom	4 043	1,3
Összesen	303 639,3	100
Magyar forintban	242 911,5	

A fenti jövedelmek alapján az alábbiakban összegezhetjük I. Ferdinánd magyarországi bevételeit hatalma csúcsán, az 1550-es évek első felében:

8. táblázat

I. Ferdinánd magyarországi bevételei az 1550-es évek első felében

Bevétel	Magyar Ft	%
A Magyar Kamara átlagos évi bevétele (1549–1554)	154 231,57	25,6
A felső-magyarországi jövedelmek éves átlaga támogatások nélkül (1550–1554)	16 417,2	2,7
Az erdélyi jövedelmek támogatások nélkül az 1552/1553. évi számadás alapján	88 296,93	14,7
Kincstári és üresedésben lévő egyházi uradalmak bevételei	99 885,14	16,6
Az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt magyarországi jövedelmek (becsléssel)	242 911,5	40,4
Összesen	601 742,30	100
Rajnai forintban	752 177,9	

86 Adatok: körmöcbányai kamara, besztercebányai vállalat: *Acsády I.*: Magyarország i. m. 163–164.; pozsonyi főharmincad filiáléi Pozsony nélkül: *Zimányi Vera–Harald Prickler*: Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján. Kitekintés a XVIII. századra. Agrártörténeti Szemle 16(1974) 101. (*H. Prickler* adatai); magyaróvári főharmincad: *Harald Prickler*: Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türken-

Ezek a jövedelmek mintegy 40%-kal haladják meg az Acsády által feltételezett bevételi összegeket. Ebben az időszakban I. Ferdinándnak sikerült az ország területének kb. kétharmadát kézben tartania, és az 1540-es évek végén végrehajtott reformoknak köszönhetően pedig strukturálisan is sikerült növelni a bevételeket.

Természetesen a törökök 1552. évi hódításai (Temesvár a Temesközzel, Szolnok az Alföld középső részével), valamint Erdély 1555. évi elvesztése után ezek a jövedelmek jelentősen visszaeshettek, legalább mintegy 20%-kal. További jelentős bevételkiesést jelentett, ha a rendek nem szavaztak meg hadiadót, mint például I. Ferdinánd uralkodásának vége felé, ekkor évente legalább mintegy 50 000 Ft kiesésével számolhatunk. Összegezve tehát, I. Ferdinánd magyarországi bevételei a legjobb években elérhették a 600 000 Ft körüli összeget (tehát annyit, amennyit Mátyás óta senkinek sem sikerült behajtania), de a legrosszabb években is a 400 000 Ft körüli összegre tehetőek. Érdekes, hogy I. Ferdinánd utódai közül I. Miksának sikerült meghaladnia (642 000 Ft), míg I. Rudolfnak majdnem elérnie (550 000 Ft) elődjük jövedelmeit – jóval kisebb terület birtokában. Ebben azonban szerepet játszott az is, hogy I. Ferdinánd gyakorlatilag állandó háborús viszonyok között produkált ennyi bevételt, és a ferdinándi reformok közül jó néhány csak évtizedekkel később hozta meg gyümölcsét – így pl. a magyarországi marhakereskedelem hasznát lefölöző harmincadrendszer, vagy a tizedrendszerre alapozott kincstári uradalmak.[87]

Miután I. Ferdinánd valamennyi jövedelmét legfeljebb 2 000 000 rajnai forintra becsülik (1 600 000 magyar Ft),[88] ennek az összegnek a magyarországi jövedelmek legrosszabb esetben is negyedét, míg jobb esetben kb. egyharmadát tették ki. A fentiek alapján nagy bizonyossággal állítható, hogy I. Ferdinándnak valamennyi tartománya, országa – ne feledjük, pénzügyigazgatásilag ekkor Alsó-

kriege. Hrsg. Othmar Pickl. Graz, 1971. (Grazer Forschung zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) 134.: 5a. jegyzet; szlavóniai főharmincad: *Othmar Pickl*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert. In: Die wirtschaftlichen i. m. 107.; Magyaróvár (1547), Komárom (1553/1554) nettó jövedelme: *Kenyeres I.*: A kamarai birtokok i. m. 256–257., 261.; Zólyom: ÖStA HHStA Belgien. MD 15 (3739).

87 A Habsburgok 16. századi magyarországi bevételeire összefoglalóan: *I. Kenyeres*: Die Finanzen i. m. 97–115.

88 Összefoglalóan: *Alfons Huber*: Studien über die finanziellen Verhältnisse Österreichs unter Ferdinand I. Mitteilungen für Österreichische Geschichtsforschung. Erg. Bd. 4(1893) 218–223.; *A. Kohler*: i. m. 177–184. Az egyes tartományokra ld. az alsó- és felső-ausztriai jövedelmekre: *Karl Oberleitner*: Die Finanzlage Nieder Österreichs im XVI. Jahrhundert. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 30(1864) 1–90.; *Uő*: Österreichs Finanzen und Kriegswesen unter Ferdinand I. vom Jahre 1522 bis 1564. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 22(1860) 1–231.; *P. Rauscher*: Zwischen Ständen i. m. 205–281. Cseh- és Morvaországra: *Anton Gindely*: Geschichte der böhmischen Finanzen von 1526 bis 1618. Denkschriften der phil-hist. Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften Wien 18(1869) 89–168.; *P. Vorel*: i. m.; *B. Chocholáč–T. Sterneck*: i. m.; Sziléziára: *Felix Rachfahl*: Die Organisation der Gesamtverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege. Leipzig, 1894. (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen 13/1.) 263–309.

és Felső-Ausztriára, Csehországra és 1554-től Sziléziára volt felosztva a birodalom – közül Magyarországról származott a legtöbb jövedelme!

Itt most nincs lehetőségünk a magyarországi kiadások bemutatására, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy bármilyen jelentős jövedelme is származott Ferdinándnak Magyarországról, az a kiadásokat semmiképpen sem fedezhette. A török elleni védelem költségei Ferdinánd uralmának vége felé már az 1 000 000 rajnai forintot (800 000 Ft) is elérték, a bevételek pedig – igaz csak átmenetileg – 400 000 magyar forintra csökkentek. Ugyanakkor tudjuk, hogy legjobb esetben is a hazai bevételek 50%-át fordították hadi kiadásokra,[89] így az óriási hiányt az örökös tartományokból, a cseh korona országaiból és a német-római birodalmi rendek segélyeivel, és a hitelállomány növelésével tudták úgy-ahogy pótolni.[90]

A Magyar Kamara nettó bevételei I. Ferdinánd uralma idején

89 *Kenyeres I.*: A várbirtokok i. m. 137–138.; *Uő*: Die Finanzen i. m. 116–120.

90 I. Ferdinánd halálakor fiaira 12 342 787 rajnai Ft adósságot „hagyott". *P. Rauscher*: Zwischen Ständen i. m. 220–231.; *Uő*: Kaiser i. m. 46. A német-római birodalmi segélyre ld. *Maximilian Lanzinner*: Friedensicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576). Göttingen, 1993. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 45.) 350–357., 449–510., 525–527.; *P. Rauscher*: Kaiser i. m. A végvár-rendszer külföldről történő finanszírozására ld. *Pálffy Géza*: A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében. In: Végvár i. m. 202–209.; *Uő*: Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie: Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Finanzen i. m. 34–39.

ISTVÁN KENYERES

THE FINANCIAL ADMINISTRATIVE REFORMS AND REVENUES OF FERDINAND I IN HUNGARY

The article is the first attempt since the basic work by Ignác Acsády (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 1526–1564 [Hungary's finances during the reign of Ferdinand I], Budapest, 1888) to outline Ferdinand I's financial administrative activities in Hungary and to estimate state revenues during his reign. In the long term Ferdinand I could keep only a part of the country under his reign, and by the end of his reign he was in possession of less than one-third of the territory of the medieval kingdom of Hungary, a fact that also determined the size of state incomes. The Habsburg ruler attempted to establish a financial administration in line with the demands of the early modern period, by establishing the Hungarian (Royal) Chamber in 1528. The initial reforms, however, did not lead to results for some time, because a decisive part of the treasury incomes was borrowed (e.g. the "tricesima" or customs duties, the chambers of mines and mintage) or had been offered up for sale (treasury estates), while the Hungarian Estates had acquired the right to dispose of the extraordinary tax (or subsidy), which in the Middle Ages was still the most important source of revenue for the State. An additional factor was that the Hungarian Chamber proved insufficiently effective at the outset. In the 1530s and 1540s, Ferdinand I attempted on several occasions to reform the chamber administration; he wished to acquire influence over the subsidy and recover the *tricesima.* In 1548/1549 there was a significant change in Ferdinand's financial policy, leading to a dramatic increase in revenues. An important aspect of this was the reform of the Hungarian Chamber (in 1548) and the introduction of regional financial administrative bodies (for Slavonia, Upper Hungary and Transylvania) and the greater role played within Hungary by the Chamber of Lower Austria. It was then that he managed to redeem the borrowed tricesima and the levying and collection of the subsidy also fell under his control. The number of treasury estates also grew, particularly when Maria, Ferdinand's younger sister, renounced her enormous possessions in Hungary in favour of her older brother. The period also saw the formation of the treasury estates system and the reform of the management of the treasury estates. The article also contains estimates of Ferdinand I's revenues in Hungary, according to which Ferdinand's revenues in the early 1550s (when Transylvania was under Habsburg control) reached 600 000 Hungarian Florins (750 000 Rhenish Florins). Thus, out of all his countries, Hungary was, at that time, Ferdinand's largest source of revenue.